

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΥΜΒΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΜΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΣΕ ΤΟΠΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Ιωάννα Τσίγκανου, Ρόν Κιντή

*σε συνεργασία με Ομάδα Έργου**

* Για τη συγγραφή του παρόντος Κεφαλαίου συνεργάστηκαν οι: Χριστίνα Βαρουξή, Κατερίνα Βεζυργιάνη, Ντίνα Δήμιου, Ελένη Δρόση, Κατερίνα Ηλιού, Μανίνα Κακεπάκη, Ρόν Κοντή, Ναταλία Σπυροπούλου Χαρά Στρατουδάκη, Γιάννης Αθανασάκης, Αντωνία Γεώργα, Γιώργος Γιακουβάκης, Αλκιοτή Γιαννοπούλου, Παναγιώτα Καμπουράκη, Τζο Καρυδάκη, Ελευθερία Κουτσιούμπα, Στέλλα Μπιρμπάκου, Αγγελική Πεπόνη, Δημήτρης Ράιδος, Χριστίνα Σπηλιωτοπούλου, Αφροδίτη Ταμπάκη, Πολυξένη Τσιτσιπά, Αγγελική Υφαντή, Λευτέρης Φλεριάδης, Ευάγγελος Χαϊνάς.

1. Το αντικείμενο της έρευνας

Όπως καθίσταται αντιληπτό από τις αναλύσεις της προέρευνας, το πεδίο της ενέργειας κατά το χρόνο υλοποίησης του ερευνητικού μας έργου, έχει καταστεί ένα προνομιακό πεδίο εκδίπλωσης παλαιών και νέων διακυβευμάτων τόσο σε επίπεδο πολιτείας όσο και σε επίπεδο κοινωνίας. Ο όρος κλειδί γύρω από τον οποίο περιστρέφονται τόσο οι σχετικές με την ενέργεια στρατηγικές επιλογές του Κράτους όσο και οι αντιδράσεις και αντιστάσεις των τοπικών κοινωνιών στις επιλογές αυτές είναι ο όρος *αβεβαιότητα* (IOBE, 2011). Αβεβαιότητα που αφορά το μακροεπίπεδο της κλιματικής αλλαγής και της ευρωπαϊκής ενεργειακής ένωσης εν μέσω γεωπολιτικών κλυδωνισμών και γεωστρατηγικών συγκρούσεων συμφερόντων, αλλά και αβεβαιότητα που αφορά το μικροεπίπεδο της καθημερινής διαβίωσης των ανθρώπων στον τόπο μας, εν μέσω κρίσης. Μιας διαβίωσης που χαρακτηρίζεται πλέον από πολλαπλές μορφές ένδειας: ένδειας εισοδήματος,¹ ένδειας απασχόλησης,² ενεργειακής ένδειας.³

Στο πεδίο της ενέργειας το μακροεπίπεδο των στρατηγικών επιλογών στον κόσμο και την Ευρώπη και το μικροεπίπεδο των τοπικών συλλογικών ή ατομικών αποφάσεων τέμνονται. Όπως ήδη διαπιστώθηκε από την προέρευνα, οι παγκόσμιες και οι ευρωπαϊκές πολιτικές για το κλίμα και το περιβάλλον φιλτράρονται από τις τοπικές κοινωνίες και διαπερνούν συλλογικές και ατομικές συνειδήσεις και συμπεριφορές. Όπως επίσης όμως διαπιστώθηκε από την προέρευνα, οι συλλογικές κοινωνικές συνειδήσεις και ατομικές συμπεριφορές επηρεάζονται όχι μόνο από την αβεβαιότητα για τα μελλούμενα αλλά κυρίως από την απτή έκφανση της *εξάρτησης*. Μιας *εξάρτησης* που δεν περιορίζεται απλά και μόνον στην αναπαραγωγή της παραδοσιακής γεωπολιτικής εξάρτησης της χώρας από ενεργοφόρα κοιτάσματα χω-

1. Βλ. ενδεικτικά πρόσφατη έρευνα της ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, 2017 της Ομάδας Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό τη διεύθυνση του Αναπληρωτή Καθηγητή Μάνου Ματσαγγάνη, www.dianeosis.org

2. Βλ. ενδεικτικά πρόσφατη έρευνα της ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, 2016, www.dianeosis.org

3. Τράπεζα της Ελλάδος, Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (2011). Επίσης πρόσφατη έρευνα της ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, με τίτλο «Η κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα», 2017, έργο οκταμελούς ομάδας επιστημόνων, με συντονιστή τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνο Καρτάλη. www.dianeosis.org

ρών του εξωτερικού, ή από την εισαγωγή τεχνογνωσίας για την εκμετάλλευση των ημιτέρων κοιτασμάτων, ή την εφαρμογή καινοτόμων εργαλείων προς αποθήκευση της παραγόμενης ενέργειας ή/και την αναβάθμιση της ενεργειακής αποτελεσματικότητας των υποδομών, αλλά εκτείνεται και αγκαλιάζει τη βάση του παραγωγικού μοντέλου⁴ των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών αλλά και του μοντέλου ανάπτυξης⁵ της χώρας εν γένει. Μιας εξάρτησης που εντείνεται από την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας με τα παντός είδους χρηματιστήρια αξιών, τιμών και ρύπων.

Κοινωνιολογικά μιλώντας –και στη βάση όσων εκτέθηκαν στα κεφάλαια που προηγήθηκαν– το πεδίο της ενέργειας φαίνεται πως χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία μεταβάσεων, μετατοπίσεων, μεταβιβάσεων και μετασχηματισμών: μεταβάσεων που σχετίζονται με την πρόσληψη της ενέργειας ως δημόσιου ή/και κοινωνικού αγαθού ή ως εκμεταλλεύσιμου επιχειρηματικού προϊόντος. Μεταβάσεων που σχετίζονται αφενός με την παραγωγή και την εκμετάλλευση ντόπιων ενεργειακών πόρων και αφετέρου, και κυρίως, με τη διέλευση ενεργειακών πόρων από τη χώρα, στη βάση της λογικής των «ζωνών» των «οικοπέδων» και των «αγωγών». Μετατοπίσεων που σχετίζονται με τη μεταφορά της «πίστης» από το Κράτος και το δημόσιο τομέα, στον ιδιωτικό τομέα και τις αγορές. Μεταβιβάσεων που σχετίζονται όχι μόνο με τη μεταβίβαση –κατά κυριολεξία– ατομικής ιδιοκτησίας γης μέσω διαδικασιών απαλλοτρίωσης στη δημόσια επιχείρηση ηλεκτρισμού ή σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, αλλά και με τις μεταβιβάσεις ενεργειακών πόρων, μοίρασμα του πλούτου και των αγαθών της χώρας (λιγνιτικά κοιτάσματα, ύδατα, φως, αέρας), ανάμεσα στον δημόσιο τομέα και στον ιδιωτικό. Μετασχηματισμών που εκτείνονται, τόσο στο μακροεπίπεδο του προτύπου της παραγωγικής και αναπτυξιακής βάσης και συγκρότησης της χώρας, όσο και στο μικρο-επίπεδο των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών. Πρόκειται για μεταμορφώσεις

4. Ενδεικτικά, περί των σύγχρονων αντιλήψεων για την οδό που πρέπει να ακολουθήσει το παραγωγικό μοντέλο της χώρας, βλ. Τσακλόγλου, Οικονομίδης, Παγουλάτος, Τριαντόπουλος, Φιλιππόπουλος, 2016.

5. Ενδεικτικά, Ψαλιδόπουλος Μ, (επ. εκδ.), 2016, συλλογικού τόμου με κείμενα των Θ. Αργυρίου, Λ. Βανδώρου, Β. Βλασερού, Α. Κυπαρίσση, Θ. Λαμπαδάρη, Μ. Μαργώση, Λ. Παπαδοπούλου, Ι. Παπαναγιώτου, Α. Συρμαλόγλου, Ν. Φύτρου, Χ. Χριστοδουλίδου, 2016.

που αφορούν τον τόπο (γεωγραφικό χώρο/περιβάλλον), την οικονομία και την κοινωνία και προσδιορίζουν το *χτίσιμο* της συλλογικής και ατομικής συνείδησης.⁶ Πρόκειται για το είδος εκείνο του κοινωνικού μετασχηματισμού που συντελείται μέσα από μια νέα *ανάγνωση* των παραδοσιακών όρων συγκρότησης των τοπικών κοινωνιών, όταν παραδοσιακές αξίες μεταφράζονται με όρους *εκσυγχρονισμού*,⁷ όταν, παράλληλα, νέοι όροι καταμερισμού εργασίας⁸ εμφανίζονται και αντικαθιστούν τους παλαιούς, όταν η κοινωνική διαστρωμάτωση και η κοινωνική κινητικότητα, η κοινωνική *θέση* και το *γόητρο*⁹ στην τοπική κοινωνία επιδεικνύονται κυρίως με όρους κατανάλωσης μεταξύ άλλων και ενέργειας. Πρόκειται επιπλέον και κυρίως για το είδος εκείνο του κοινωνικού μετασχηματισμού που καθορίζεται από τη *μετεγκατάσταση*, την σχεδόν υποχρεωτική και αναπόφευκτη αλλαγή της *εστίας* και της *ζωής* των κατοίκων (ντόπιων και μετακινούμενων), που προσδιορίζεται από την εσωτερική μετανάστευση πληθυσμών σε νέους *τόπους* και νέους τρόπους παραγωγής, ανάπτυξης και εργασίας. Μετεγκατάστασης που δημιουργεί νέες συσσωματώσεις και συλλογικότητες γύρω από την εργοστασιακή παραγωγή ενέργειας και μόνον (συχνά σε βάρος της ντόπιας αγροτικής παραγωγής, κτηνοτροφίας και αλιείας) και καθορίζει νέους όρους επίτευξης κοινωνικής συνοχής, συναινέσεων ή αντιστάσεων. Πρόκειται άραγε για μια ιδιότυπη κοινωνική αλλαγή που έχει συντελεστεί ή/και συντελείται στις ενεργοφόρες τοπικές κοινωνίες ανάλογα με το κάθε φορά υιοθετούμενο πρότυπο παραγωγικής αλλά και κοινωνικο-οικονομικής τους (ανα)συγκρότησης; Τι σημαίνει άραγε για τους κατοίκους των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών ο περιορισμός της σπατάλης ενέργειας και το φαινόμενο της ενεργειακής φτώχειας; Τι είδους ανταγωνισμοί προτάσσονται και κυριαρχούν στις ενεργοφόρες τοπικές κοινωνίες; Ποιες είναι οι τοπικές αντιστάσεις ή/και οι συναινέσεις στην τρέχουσα ενεργειακή πολιτική της χώρας; Ποια είναι τα σύγχρονα διακυβεύ-

6. Κατά την κλασσική πρόσληψη και αναφορά σε όλα τα έργα του Durkheim, ιδιαίτερα στο Durkheim, 1964.

7. Όπως ενδεικτικά στα Bernstein, 1971. Tipps, 1973. Wagner, 1993. Wagner, 2008.

8. Κατά τα κλασσικά, Durkheim, 1964, και κυρίως Marx and Engels, 1939.

9. Κατά Weber, 1946. Επίσης αναλυτικά, στο Coser and Rosenberg, 1982. Weber, 1978. Parkin, 1979.

ματα για τους ντόπιους πληθυσμούς; Ποιες είναι τελικά οι κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις σε τοπικό επίπεδο από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας;

Στη βάση των προβληματισμών που εκτέθηκαν ήδη, διατυπώθηκαν και τα βασικά ερωτήματα της έρευνας πεδίου, όπως αυτά εξειδικεύονται στους παρακάτω θεματικούς άξονες:

- Εξάρτηση των τοπικών οικονομιών και κοινωνιών από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- Δημιουργία νέου ή αναπαραγωγή υφιστάμενου παραγωγικού μοντέλου, επιπτώσεις για την τοπική οικονομία και κοινωνία.
- Ζητήματα τρόπου ζωής, κατανάλωσης, κουλτούρας.
- Μετακινήσεις-μετεγκαταστάσεις πληθυσμών, κοινωνική συνοχή.
- Στερεότυπα, μύθοι και προκαταλήψεις σχετικά με την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- Η «μεταφορά» της ενεργειακής πολιτικής της χώρας στο επίπεδο του νοικοκυριού.
- Χρήση και εξοικονόμηση ενέργειας.
- Φύλο και στάσεις/πεποιθήσεις απέναντι στη χρήση και εξοικονόμηση ενέργειας.
- Η ενέργεια ως δημόσιο αγαθό.
- Γνώση για τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα συμβατικών και μη μορφών παραγωγής ενέργειας: περιβαλλοντικές επιπτώσεις (λειτουργικές επιπτώσεις στο τοπίο), οικονομικές επιπτώσεις, επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, ολιστική προσέγγιση – ποιότητα ζωής.
- Επίπεδο ενημέρωσης για περιβαλλοντικά, ενεργειακά θέματα – γενικά.
- Οικολογική συνείδηση (επιλογές στην καθημερινότητα).
- Η επένδυση για χρήση συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην περιοχή – στάσεις και εμπόδια υλοποίησης.
- Ρόλος πολιτείας, τοπικής αυτοδιοίκησης, πολιτών, κοινωνίας πολιτών.

2. Η μεθοδολογία και τα εργαλεία της έρευνας

Ο σχεδιασμός της έρευνας – δειγματοληψία

Ο σχεδιασμός της έρευνας πεδίου για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων και μάλιστα σε επίπεδο επικράτειας δεν ήταν εύκολο εγχείρημα. Οι διαθέσιμοι ενεργειακοί πόροι ανά περιοχή διαφέρουν. Κάποιες περιοχές χαρακτηρίζονται από ενεργειακό πλούτο καθώς διαθέτουν ποικιλία ενεργειακών πόρων και πηγών ενέργειας ενώ άλλες περιοχές διαθέτουν *μονοκαλλιέργειες* (εγκατάσταση και λειτουργία μιας μόνο πηγής ενέργειας). Κάποιες περιοχές κατά το χρόνο της έρευνας χαρακτηρίζονται από συνθήκες *έντασης παραγωγής*, ή *πλήρους λειτουργίας των υποδομών παραγωγής ενέργειας*, ενώ άλλες βρίσκονται σε *φάση αποδρομής* των εγκαταστάσεων. Κάποιες περιοχές αποδέχονται και εγκαθιστούν αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα ή υδροηλεκτρικούς σταθμούς παραγωγής ενέργειας, ενώ άλλες ανθίστανται σθεναρά σε σχετικές πρωτοβουλίες. Η ιστορία εγκατάστασης και λειτουργίας συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας ανά περιοχή διαφέρει και τα διακυβεύματα επίσης. Κάποια από αυτά χαρακτηρίζονται από *έντονη εντοπιότητα*.

Ανάλογα με τους ενεργειακούς πόρους και την πηγή ενέργειας και ο αντίστοιχος καταμερισμός εργασίας διαφέρει. Σε κάποιες περιοχές οι ενεργειακοί πόροι είναι θαμμένοι στη γη (λιγνίτης) και απαιτούν εξόρυξη, δηλαδή υπολογίσιμου ύψους θέσεις εργασίας. Στις περιπτώσεις του φυσικού αερίου και των Α.Π.Ε. οι απαιτήσεις σε θέσεις εργασίας εμφανίζονται εξαιρετικά μειωμένες. Εντοπίζονται περιοχές με ιδιαιτερότητες (ορεινοί όγκοι) και νησιωτικά συμπλέγματα με ποικιλία συνδέσεων και διασυνδέσεων και άρα περιοχές με διαφορετικά ζητούμενα και διακυβεύματα.

Εξαιτίας της ποικιλομορφίας του προς μελέτη αντικειμένου η προσέγγιση του προς διερεύνηση πληθυσμού των τοπικών κοινωνιών ακολούθησε διαφορετικά στάδια δειγματοληψίας. Το αντικείμενο του έργου ήταν αυτό που καθόρισε το δειγματοληπτικό πλαίσιο. Με δεδομένο ότι το ερευνητικό μας ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στις στάσεις, τις αντιλήψεις και την κοινωνική εμπειρία των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αξιοποιήσαμε τους ενεργειακούς

χάρτες της χώρας¹⁰ για τον προσδιορισμό του δειγματοληπτικού μας πλαισίου. Βασιζόμενοι και στα αποτελέσματα των ομάδων εστιασμένης συνέντευξης της προέρευνας¹¹ καταλήξαμε στα ακόλουθα κριτήρια επιλογής των περιοχών που θα διέγραφαν το δειγματοληπτικό μας πλαίσιο με τρόπο όσο το δυνατόν περισσότερο αντιπροσωπευτικό όλων των περιπτώσεων πηγών ενέργειας και ιστορικών φάσεων εγκατάστασης και λειτουργίας συμβατικών ή/και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

- 1) Περιοχές με πλούσιο ενεργειακό δυναμικό.
- 2) Περιοχές σε *μετάβαση* από μια πηγή ενέργειας σε άλλη ή άλλες.
- 3) Περιοχές με εγκατάσταση και λειτουργία διαφορετικών μορφών πηγές ενέργειας.
- 4) Περιοχές με *μονοκαλλιέργεια* πηγής ενέργειας.
- 5) Περιοχές σε *αποδρομή* (με ανενεργό ή εφεδρική πηγή ενέργειας).
- 6) Περιοχές με ιστορικά προγενέστερες ή/και πρόσφατες εγκαταστάσεις, ενεργές και μη.
- 7) Περιοχές στην ηπειρωτική Ελλάδα.
- 8) Νησιωτικές περιοχές.

Η τελική επιλογή των περιοχών του πλαισίου προς δειγματοληψία του πληθυσμού της έρευνας υπήκουσε ταυτόχρονα και στα κριτήρια του χρονοδιαγράμματος υλοποίησης του ερευνητικού έργου καθώς και του κόστους της έρευνας. Έτσι, οι περιοχές στις οποίες διενεργήθηκε δειγματοληψία για την εμπειρική έρευνα ήταν οι εξής: Πτολεμαΐδα (το μεγαλύτερο και παλαιότερο λιγνιτωρυχείο της χώρας – μονοκαλλιέργεια), Μεγαλόπολη (νεώτερες εγκαταστάσεις λιγνιτοπαραγωγής, μετάβαση σε μετα-λιγνιτική εποχή, εγκατάσταση εργοστασίου φυσικού αερίου), Λαύριο (μεγάλο αιολικό πάρκο, εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας με ορυκτά καύσιμα), Κερατσίνι (ανενεργό και σε εφεδρεία εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας με ορυκτά καύσιμα), Σύμπλεγμα Ευβοίας –Στερεάς Ελλάδας (Κάρυστος, Αλιβέρι, Θήβα– αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα, ανενεργό και σε εφεδρεία εργοστάσιο λιγνιτοπαραγωγής), και Γορτυνία (από τους πρώτους υδροηλεκτρικούς σταθμούς στον Λάδωνα).

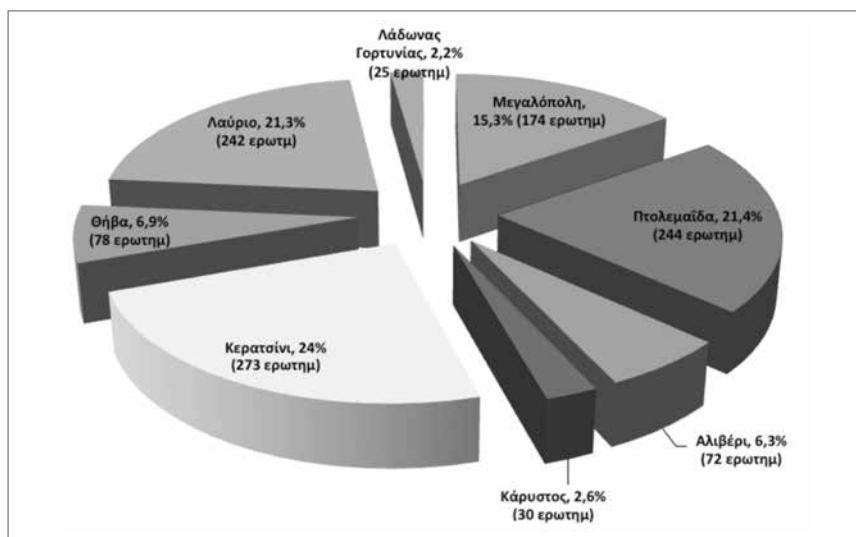
10. Βλ. Μέρος Πρώτο του παρόντος.

11. Βλ. Μέρος Δεύτερο του παρόντος.

Στις περιοχές αυτές καταστρώθηκε δειγματοληψία σε επίπεδο νοικοκυριού και συνολικά διενεργήθηκαν 1.138 συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο στη βάση προ-δομημένου ερωτηματολογίου, με κατοίκους ηλικίας 18-85 ετών με τυχαία κυλιόμενη επιλογή ως προς την ηλικία και το φύλο (random rotation). Το ηλικιακό εύρος σπρίχθηκε στη λογική της αποτύπωσης της κοινωνικής εμπειρίας όχι μόνο των πολιτών της παραγωγικής ηλικίας, ή/και των εργασιακών προσδοκιών των νέων εν μέσω κρίσης, αλλά και των βιωμάτων των ηλικιωμένων περί της μετάβασης από ένα αγροτικό/γεωργικό, κτηνοτροφικό και αλιευτικό πρότυπο πρωτογενούς παραγωγής, στο βιομηχανικό πρότυπο. Για τη συλλογή του εμπειρικού υλικού αξιοποιήθηκαν οι δειγματοληπτικές προσεγγίσεις τόσο του στατιστικού όσο και του θεωρητικού δείγματος. Το θεωρητικό δείγμα αξιοποιήθηκε στις περιπτώσεις εκείνες όπου η διασπορά των οικισμών και του πληθυσμού και ο στόχος της έρευνας καθιστούσε αδύνατη τη στατιστική δειγματοληψία (ενδεικτικά στην περίπτωση του συμπλέγματος Ευβοίας – Στερεάς Ελλάδας, – Κάρυστος, Αλιβέρι, Θήβα), ή στις περιπτώσεις εκείνες που ο εντοπισμός των ερωτώμενων του στατιστικού δείγματος (αρχικού και αντικατάστασης) ήταν ανέφικτος στο πεδίο εξαιτίας απουσίας ή

Γράφημα 1

Διασπορά του δείγματος ανά περιοχή δειγματοληψίας (αριθμός ερωτηματολογίων)

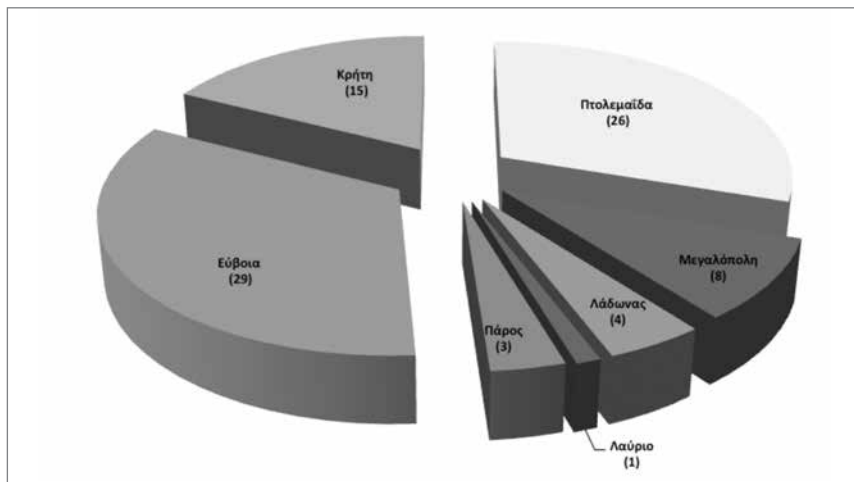
μη διάθεσης ανταπόκρισης (ενδεικτικά, Κερατοίνι). Η διασπορά του δείγματος ανά περιοχή εμφανίζεται στο Γράφημα 1.

Η συλλογή του υλικού πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Ιούνιο με Σεπτέμβριο 2016 και ήταν ταυτόχρονη για όλες τις περιοχές που επελέγησαν.

Για την επίτευξη των στόχων του ερευνητικού έργου η εμπειρική έρευνα πλαισιώθηκε με παράλληλες ποιοτικές έρευνες – μελέτες περίπτωσης,¹² οι οποίες διενεργήθηκαν κατά το ίδιο ως άνω χρονικό διάστημα στις περιοχές της εμπειρικής έρευνας αλλά και σε άλλες περιοχές οι οποίες λόγω των ιδιαιτεροτήτων τους θα επιβοηθούσαν στη συνολικότερη κατανόηση του ενεργειακού τοπίου και των διακυβευμάτων στη χώρα κατά τον χρόνο της έρευνας. Έτσι, μελέτες περίπτωσης εκπονήθηκαν στις περιοχές Πτολεμαΐδα, Μεγαλόπολη, Σύμπλεγμα Ευβοίας – Στερεάς Ελλάδας (Κάρυστος, Αλιβέρι, Θήβα), Γορτυνία - Λάδωνας, Πάρος (σύμπλεγμα νήσων Πάρου, Νάξου, Τήνου, Σύρου) και Κρήτη. Στις μελέτες αυτές αναζητήθηκε η καταγραφή εξειδικευμένων πληροφοριών αλλά και της κοινωνικής εμπειρίας για

Γράφημα 2

Διασπορά των συνεντεύξεων με πληροφορητές – κλειδιά ανά περιοχή έρευνας
(αριθμός συνεντεύξεων)

12. Περί των αποτελεσμάτων των ποιοτικών ερευνών βλ. αναλυτικά επόμενα κεφάλαια.

τα ερωτήματα της έρευνας από πρόσωπα – κλειδιά, εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης και της κοινωνίας πολιτών, μέλη εργατικών σωματείων εργαζομένων στις μονάδες παραγωγής ενέργειας, διοικητικούς εκπροσώπους των εργοστασίων παραγωγής ενέργειας, μελών ή/και εκπροσώπων τοπικών συλλογικοτήτων και πολιτιστικών συλλόγων, προσώπων που ασχολούνται ενεργά με τα ζητήματα ενέργειας στις τοπικές κοινωνίες ή πολιτών με καλή γνώση των συναφών θεμάτων για τις τοπικές κοινωνίες. Διενεργήθηκαν συνολικά 86 συνεντεύξεις με πληροφορητές-κλειδιά στις ως άνω περιοχές έρευνας, των οποίων η διασπορά ανά περιοχή εκτίθεται παραπάνω στο Γράφημα 2.

Τα ενεργειακά χαρακτηριστικά των περιοχών του δείγματος

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, αντικείμενο της εμπειρικής έρευνας αποτελεί η μελέτη των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στις επιλεγμένες περιοχές του δείγματος. Όπως επίσης προαναφέρθηκε, κάποιες από τις περιοχές που επιλέγησαν φιλοξενούν για χρόνια μονάδες, εργοστάσια και άλλες δομές (ορυχεία) παραγωγής ενέργειας, ενώ σε άλλες περιοχές οι μονάδες παραγωγής έχουν εγκατασταθεί τα τελευταία μόλις χρόνια. Ορισμένες περιοχές είναι γνωστές ως περιοχές με *μονοκαλλιέργεια* παραγωγής ενέργειας, ενώ άλλες αξιοποιούν ποικιλία πηγών τόσο συμβατικών όσο και ανανεώσιμων, για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Για τη διερεύνηση των ερωτημάτων που έχουν ήδη τεθεί δεν θα μπορούσε να μην ληφθεί υπόψη η διαμεσολάβηση της παραμέτρου της χρονικής παραμονής της/των μονάδας/δων παραγωγής στους τόπους εγκατάστασής τους. Ακολουθώντας ένα ιστορικό ανάπτυγμα, τα βασικά ενεργειακά χαρακτηριστικά των περιοχών που επελέγησαν για την εμπειρική έρευνα του έργου μπορούν να σκιαγραφηθούν ως εξής:

Ατμοηλεκτρικός Σταθμός Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου¹³

Οι αυξημένες ανάγκες ηλεκτροδότησης των περιοχών Αθηνών – Πειραιώς τη δεκαετία του 1920 επέβαλαν την κατασκευή του ατμοηλεκτρικού σταθμού (ΑΗΣ) Κερατσινίου, ο οποίος λειτουργεί ως μονά-

13. Πηγή φωτογραφίας: http://www.lifo.gr/articles/retronaut_articles/134116

δα βάσεως χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη στην αρχή το κάρβουνο και στη συνέχεια *μαζούτ*. Ο σταθμός αρχίζει να κατασκευάζεται το 1928 (προηγείται της ίδρυσης του Δήμου Κερατσινίου το 1934) και θα εγκατασταθεί 15 χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας στον όρμο του Αγίου Γεωργίου. Ο ΑΗΣ Αγ. Γεωργίου θα πλαισιώσει τον από τις αρχές του 20ού αιώνα σε λειτουργία ΑΗΣ Ν. Φαλήρου. Ο σταθμός τίθεται σε λειτουργία το 1929 από την εταιρεία Πάουερ (Power and Traction Finance Company Ltd), γνωστός ως ο «Δράκος» που επιβάρυνε με ρύπους την γύρω περιοχή μαζί με τα άλλα βιομηχανικά συγκροτήματα (ενδεικτικά λιπάσματα) που φιλοξενούνται στην ευρύτερη έκταση της Δραπετσώνας. Είναι γεγονός πως επί χρόνια ο σταθμός αποτελεί και μονάδα απορρόφησης ντόπιου και προσφυγικού πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής Δραπετσώνας, Κερατσινίου. Το 1981 και μετά από επίμονες κινητοποιήσεις των περιοίκων, η μονάδα τίθεται σε ψυχρή εφεδρεία, περιορίζεται στην ενίσχυση του δικτύου σε καταστάσεις έκτακτων ενεργειακών αναγκών και μόνον. Το 1996 μετά από απόφαση της Δημοτικής Αρχής, η μονάδα επανατίθεται σε μερική επαναλειτουργία με την αξίωση από τη Δ.Ε.Η. ανταποδοτικών οφελών για το Δήμο Κερατσινίου (160 MW).¹⁴ Η μερική λειτουργία του εργοστασίου αφορά τη λειτουργία για 8 μήνες τα τρία πρώτα χρόνια και 3 μήνες για τα τρία επόμενα, τα οποία και θα ακολουθήσει η οριστική παύση της λειτουργίας του. Παρόλα αυτά, ύστερα από την ολοκλήρωση των αναγκαίων μετατροπών, το εργοστάσιο λειτουργεί από το 2005 και εντεύθεν ως μονάδα φυσικού αερίου.

14. Η Δ.Ε.Η. δεσμεύεται να αναλάβει την ανάπλαση μέρους της συνολικής έκτασης του εργοστασίου. Συγκεκριμένα η Δ.Ε.Η. προέβη στην ανάπλαση 70,2 στρεμμάτων αναλαμβάνοντας το 50% του κόστους, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο Συνεργασίας που υπογράφηκε το 1996 μεταξύ ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείου Ανάπτυξης, Δήμου Κερατσινίου και Δ.Ε.Η.

Αλιβέρι Ευβοίας¹⁵

Η πρώτη απόπειρα εξόρυξης και εκμετάλλευσης λιγνιτικών κοιτασμάτων στη χώρα μας εντοπίζεται το 1873 στο Αλιβέρι από ιδιώτες.¹⁶ Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η επιτακτική ανάγκη ηλεκτροφοτισμού επιβάλλει την κατασκευή του ατμοηλεκτρικού σταθμού του Αλιβερίου, που λειτουργεί αρχικά απο-

κλειστικά με λιγνίτη. Η εξόρυξη του λιγνίτη ξεκινά το 1950, και ένα χρόνο αργότερα αναλαμβάνει η Δ.Ε.Η. την εκμετάλλευση των ορυχείων. Ο ατμοηλεκτρικός σταθμός Αλιβερίου ιδρύεται με κεφάλαια της μεταπολεμικής Αμερικανικής Βοήθειας (Ζιάκας, 1964, σελ. 190-193). Την κατασκευή του εργοστασίου και του λιγνιτωρυχείου ανέλαβαν αμερικάνικοι τεχνικοί οίκοι. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν μηχανές ευρωπαϊκής κατασκευής, όπως οι δύο (γερμανικές) στροβιλογεννήτριες. Η εμπορική εκμετάλλευση της ενέργειας από το εν λόγω εργοστάσιο άρχισε την 1-11-1953 από τις ατμοηλεκτρικές μονάδες που λειτουργούν με καύσιμο πετρέλαιο και λιγνίτη. Το 1982 σταματά η εξόρυξη λιγνίτη λόγω εξάντλησης των αποθεμάτων.

Από το 2007 μέχρι και σήμερα στον Κάραβο λειτουργεί μονάδα φυσικού αερίου δίπλα στις παλιές μονάδες που βρίσκονται σε ψυχρή εφεδρεία (427 MW). Επιπλέον, στην περιοχή τα τελευταία χρόνια έχουν εγκατασταθεί αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα. Χαρακτηριστικό είναι πως μεταξύ των ετών 1998 και 2001 εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Εύβοιας πάνω από 200 MW αιολικών ανεμογεννητριών.

15. Από παραχωρημένο ιστορικό αρχείο φωτογραφιών το οποίο διατέθηκε στους ερευνητές από συμμετέχοντες στην έρευνα.

16. <https://www.dei.gr/el/oruxeia/istoriki-anaskopisi>.

Πτολεμαΐδα¹⁷

Η πόλη της Πτολεμαΐδας βρίσκεται τοποθετημένη στο κέντρο του λεκανοπεδίου της Εορδαίας στο νομό Κοζάνης, περιοχή πλούσια σε λιγνίτη. Ο νομός Κοζάνης είναι ο νομός με την μεγαλύτερη εγκατεστημένη ισχύ ηλεκτροπαραγωγής στη χώρα (Δ. Μακεδονία 4.162MW). Ήδη από το 1955 η Πτολεμαΐδα πήρε το όνομα «*το Ρούρ της Ελλά-*

δας». Το 1959 εγκαινιάζεται η λειτουργία της πρώτης Μονάδας Ι (10 MW) του ΑΗΣ - ΛΙΠΤΟΛ στην περιοχή. Στο διάβα του χρόνου και με δεδομένη την μεγάλη προσφορά του λιγνιτικού αποθέματος και τις αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες της χώρας, εγκαινιάζονται και άλλοι ατμοηλεκτρικοί σταθμοί και δημιουργούνται νέα λιγνιτωρυχεία. Σήμερα λειτουργούν τέσσερα λιγνιτωρυχεία ανοικτής εξόρυξης,¹⁸ ενώ σε πλήρη λειτουργία βρίσκονται πέντε ατμοηλεκτρικοί σταθμοί.¹⁹ Στις 17 Σεπτέμβρη του 2015 ορίστηκε η έναρξη των εργασιών κατασκευής της νεότερης λιγνιτικής μονάδας, Πτολεμαΐδα 5 (V). Στο Λιγνιτικό Κέντρο Δυτικής Μακεδονίας έως σήμερα έχουν απαλλοτριωθεί 160.000 στρέμματα – μέρος των οποίων έχει ήδη αποκαταστα-

17. Πηγή φωτογραφίας: <http://www.tilestwra.com/periochi-tis-elladas-pou-schedon-1-stous-3-katikous-echi-karkino/>.

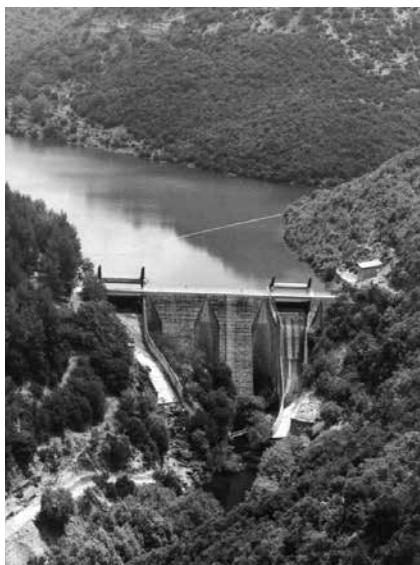
18. Συγκεκριμένα το ορυχείο του Νότιου Πεδίου, το ορυχείο Πεδίου Καρδιάς, το ορυχείο κύριου Πεδίου και το ορυχείο Πεδίου Αμυνταίου (συμπεριλαμβανομένου και του ορυχείου στη Φλώρινα).

19. ΑΗΣ Μελίτης, ΑΗΣ Αμυνταίου – ΑΗΣ Φιλώτα, ΑΗΣ Καρδιάς, ΑΗΣ Αγ. Δημητρίου.

θεί (40.000 στρέμματα), έχουν μετεγκατασταθεί επτά οικισμοί²⁰ και βρίσκονται υπό μετεγκατάσταση άλλοι τέσσερις.²¹

Υδροηλεκτρικός Σταθμός Λάδωνα Αρκαδίας²²

Ο Λάδωνας, ποταμός συνεχούς και υψηλής ροής, είναι παραπόταμος του Αλφειού ποταμού στο νομό Αρκαδίας. Η κατασκευή της φραγμο-

λίκης και του υδροηλεκτρικού εργοστασίου παραχωρήθηκε ως έργο πολεμικής αποζημίωσης από το Ιταλικό Κράτος μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Ζιάκας, 1964, σελ. 193-194). Η φραγμολίμνη του Λάδωνα, που αποστραγγίζει ύδατα σε λεκάνη έκτασης 749km², συγκαταλέγεται στα πρώτα φράγματα που κατασκεύασε η Δ.Ε.Η. μεταπολεμικά για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας (70 MW). Τον Ιανουάριο του 1955 εγκαινιάζεται η λειτουργία του Υδροηλεκτρικού Σταθμού Λάδωνα.

20. Οι μετεγκαταστάσεις χωριών ξεκίνησαν την περίοδο 1972–1976 με τη μετεγκατάσταση των 700 κατοίκων της Καρδιάς. Ακολούθησαν κατά τα έτη 1979–1982 οι μετεγκαταστάσεις των χωριών Χαραυγή και Εξοχή, 2.000 και 300 κατοίκων αντίστοιχα. Το 1999–2003 μετεγκαθίστανται 600 κάτοικοι του Κόμανου και την τετραετία 2000–2003 ακολούθησαν οι 1.300 κάτοικοι του Κλείτου. Οι κάτοικοι του Πτελεώνα μετεγκαταστάθηκαν το 2015 (113 κάτοικοι), και, τέλος, βρίσκονται εν εξελίξει οι μελέτες για την μετεγκατάσταση της Μαυροπηγής (646 κάτοικοι). Κατά το χρόνο συγγραφής του παρόντος τόμου (Ιούνιος 2017), διαπιστώθηκε η ανάγκη κατεπείγουσας και υποχρεωτικής μετεγκατάστασης του χωριού Αμυνταίου λόγω διάνοξης ρήγματος στην περιοχή το οποίο κατέστησε αδύνατη την οίκηση του χωριού. Το ζήτημα είναι πως η μετεγκατάσταση οικισμών της περιοχής (λόγω του ορυχείου εξόρυξης λιγνίτη) χρονίζει, παρά τις εκκλήσεις των κατοίκων. Κατά τον χρόνο της έρευνας διαπιστώθηκε ότι και στην περιοχή της Μεγαλόπολης χρονίζει η μετεγκατάσταση των κατοίκων του χωριού Τριποτάμιου, λόγω μη εκδίκασης και καταβολής των αναλογουσών τελών απαλλοτρίωσης των ιδιοκτησιών των κατοίκων.

21. Ποντοκόμη (1.316 κάτοικοι), Κλειδί (139 κάτοικοι), Ακρινή και Ανάργυροι (498 κάτοικοι) [από το: «Οι «ξεριζωμένοι» της Δ.Ε.Η.» - Η Καθημερινή 21/9/08].

22. Πηγή φωτογραφίας: <https://www.e-gortynia.gr/province-gortynias/>.

Μεγαλόπολη Αρκαδίας²³

Το λιγνιτικό κέντρο της Πελοποννήσου αφορά ιδιαίτερη περίπτωση σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς για πρώτη φορά τόσο φτωχός λιγνίτης εξορύσσεται και χρησιμοποιείται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Το έργο της Μεγαλόπολης χρηματοδοτήθηκε, το 1963, με δάνειο του δανειστικού οργανισμού του Γερμανικού Κράτους (γνωστό ως KfW) ύψους 200 εκατομμυρίων μάρκων (Ζιάκας, 1964, σελ. 189). Η κάλυψη αφορούσε πέραν του μηχανικού εξοπλισμού για το λιγνιτωρυχείο, ακόμα και τα έξοδα της εκτροπής του Αλφειού και την

εγκατάσταση δύο μονάδων του Σταθμού. Η Μεγαλόπολη ως πόλη ειδικού ενεργειακού βάρους είναι το δεύτερο μεγαλύτερο λιγνιτικό κοιτάσμα της χώρας μετά από αυτό της Δυτικής Μακεδονίας. Ο ατμοηλεκτρικός σταθμός Μεγαλόπολης με χρήση των αποθεμάτων λιγνίτη ξεκινά τη λειτουργία του το 1969 και εισάγει την πόλη σε μια νέα φάση οικονομίας. Για την εξόρυξη των κοιτασμάτων λιγνίτη η Δ.Ε.Η. έχει μετεγκαταστήσει συνολικά τέσσερις οικισμούς. Σήμερα λειτουργούν δύο μονάδες ηλεκτροπαραγωγής συνολικής ισχύος 850 MW, ενώ έχει εγκατασταθεί δίκτυο τηλεθέρμανσης και ο Δήμος επωφελείται με τον πρόσθετο «ειδικό πόρο» από τη Δ.Ε.Η. για τη χρηματοδότηση έργων στην περιοχή. Το 2015 τίθεται σε δοκιμαστική λειτουργία η νέα μονάδα φυσικού αερίου. Τέλος, τα τελευταία χρόνια, στην περιοχή απαντώνται εγκατεστημένες ανεμογεννήτριες.

23. Πινή φωτογραφία: <https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2008/oct/28/stuart-franklin-photography-environment>, Photograph: © Stuart Franklin.

Ατμοηλεκτρικός Σταθμός Λαυρίου²⁴

Το 1972 λειτουργεί η πρώτη πετρελαϊκή μονάδα Λαυρίου, τρία χιλιόμετρα έξω από την πόλη. Το 2006 διακόπεται η λειτουργία των πετρελαϊκών μονάδων και ξεκινά η λειτουργία μονάδας παραγωγής ρεύματος με καύση φυσικού αερίου. Στη μονάδα γίνεται χρήση τεχνολογίας συνδυασμένου κύκλου. Χρησιμοποιείται το καύσιμο του φυσικού αερίου καθώς και τα προϊόντα της καύσης του, τα προκύπτοντα καυσαέρια. Η μετατροπή της μονάδας φαίνεται να περιορίζει την περιβαλλοντική ρύπανση σε μια πολλαπλά επιβαρυσμένη περιοχή (ενεργά λατομεία εξόρυξης μετάλλων μέχρι το 1992, λειτουργία εργοστασίων χημικών και πλήθος μικρών βιοτεχνιών).

Στα ανοιχτά του Σουνίου σε απόσταση 12 μιλίων, στη βραχονησίδα Άγιος Γεώργιος- Βέβλινα ή γνωστή και ως «Σαν Τζορτζ», ένα ξερονήσι 9 τετραγωνικών χιλιομέτρων,²⁵ συναντάμε το πρώτο υπεράκτιο αιολικό πάρκο που έχει δημιουργηθεί στη χώρα ισχύος 73,2 MW με

πάνω από 20 εγκατεστημένες ανεμογεννήτριες. Η παραγόμενη ενέργεια θα μεταφέρεται μέσω αποκλειστικού υποθαλάσσιου καλωδίου στο εργοστάσιο του Λαυρίου.

Αιολικά πάρκα στην Κάρυστο²⁶

Η περιοχή της Καρυστίας και η Νότια Εύβοια βρίσκονται στο επίκεντρο των ενεργειακών έργων εγκατάστασης ανεμογεννητριών ήδη από το 1998. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία η εγκατεστημένη ισχύς των αιολικών πάρκων στο Δήμο Καρύστου ανέρχεται στα 169.080 MW. Αυτό μεταφράζεται σε πάνω από 350 τοποθετημένες ανεμογεννήτριες.

24. Πηγή φωτογραφίας: <http://www.forkeratea.com/2013/06/4.html>.

25. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4537159/?iid=2> (πρόσβαση 22/07/2017).

26. Πηγή εικόνας: <http://www.e-karystos.gr/article.php?id=4404>.

Η Νότια Εύβοια παραμένει στο επίκεντρο των σχεδίων ανάπτυξης επιπλέον αιολικών πάρκων, μιας και δρομολογούνται νέες αδειοδοτήσεις σταθμών αιολικής ενέργειας στην περιοχή.

Συμβατικές και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στη Βοιωτία (Θήβα - Ορχομενός-Λειβαδιά)

Ο Νομός Βοιωτίας θεωρείται ο δεύτερος σε εγκατεστημένη ισχύ ηλεκτροπαραγωγής στη χώρα συνολικά και ο πρώτος σε εγκατεστημένη ισχύ αιολικών γεννητριών (κυρίως στην Υψηλή Τάση), φωτοβολταϊκών και μονάδων φυσικού αερίου. Στα νότια της πόλης των Θηβών λειτουργεί από το 2000 ο Αεριοστροβιλικός Σταθμός Ανοικτού Κύκλου (ΑΣΣΑΚ) παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας ΗΡΩΝ I, όπου κατά τη λειτουργία του γίνεται χρήση διπλού καυσίμου: φυσικού αερίου ως κύριο καύσιμο και πετρελαίου Diesel ως εφεδρικό καύσιμο. Η μονάδα ΗΡΩΝ II (Θερμοηλεκτρικός Σταθμός Συνδυασμένου Κύκλου) βρίσκεται ακριβώς δίπλα στον ΑΣΣΑΚ ΗΡΩΝ I, λειτουργεί από το 2010 και πρόκειται για μία από τις πιο σύγχρονες και τεχνολογικά άρτιες μονάδες που διαθέτει ο τομέας της ηλεκτροπαραγωγής.

Πηγή φωτογραφίας: <http://www.heron.gr/>.

Τα εργαλεία της εμπειρικής διερεύνησης

Τα ερευνητέα ζητήματα και τα βασικά ερωτήματα του έργου έχουν ήδη εκτεθεί παραπάνω. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε πως η κατασκευή του εργαλείου της εμπειρικής διερεύνησης αναπτύχθηκε κυρίως γύρω από δύο άξονες: ο πρώτος άξονας αφορά την διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών αναφορικά με την εγκατάσταση και λειτουργία των πηγών ενέργειας στην περιοχή τους αλλά και των στάσεων, πεποιθήσεων και αντιλήψεων τους για θέματα ενέργειας και τη χρήση της. Ο δεύτερος άξονας διερεύνησης επικεντρώνεται στις ανακύπτουσες επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία των μονάδων που φιλοξενούνται στις περιοχές του δείγματος, κατά την γνώμη των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών, στο περιβάλλον, στην τοπική κοινωνία και οικονομία, στην ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό της κοινωνικής σύνθεσης των τοπικών κοινωνιών. Στο πλαίσιο των δύο αυτών κυρίαρχων κατευθυντήριων αξόνων συνεξετάζονται οι όροι και οι προϋποθέσεις της αποδοχής των πηγών ενέργειας στην περιοχή (public acceptance), οι αντιδράσεις και οι αντιστάσεις, η χρήση ή η κατάχρηση (σπατάλη) ενέργειας, η εξοικονόμηση ενέργειας ή η ενεργειακή φτώχεια και η οικολογική συνείδηση των ερωτώμενων των περιοχών μελέτης. Ιδιαίτερη ενότητα αποτέλεσε η προστασία σχετικών έννομων δικαιωμάτων και αγαθών.

Η συλλογή του υλικού της ποσοτικής διερεύνησης πραγματοποιήθηκε στη βάση προδομημένου ερωτηματολογίου,²⁷ το οποίο συμπεριελάμβανε εκτός από «κλειστές» ερωτήσεις και αρκετές «ανοικτού» τύπου ερωτήσεις. Το ερωτηματολόγιο διαρθρώθηκε σε πέντε θεματικές ενότητες προσανατολισμένες στην κάλυψη όλων των βασικών ερωτημάτων του αντικειμένου του έργου. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι σε κάθε θεματική ενότητα διατυπώθηκαν ερωτήσεις που απευθύνονταν στους ερωτώμενους όλων των περιοχών του δείγματος αλλά και εμβόλιμες ερωτήσεις που απευθύνονταν αποκλειστικά στους

27. Αρχικά συγκροτήθηκαν δύο ερωτηματολόγια, ένα για τις λιγνιτικές περιοχές και ένα για τις λοιπές. Η πιλοτική διερεύνηση όμως κατέδειξε αξεπέραστες δυσλειτουργίες κυρίως ως προς τη λειτουργική ισοδυναμία των όρων και κατ' επέκταση την επεξεργασία και την ερμηνεία του συλλεγέντος υλικού. Ως εκ τούτου κρίθηκε σκόπιμη η επιλογή του ενός ερωτηματολογίου για όλες τις περιοχές. Εκ του αποτελέσματος, διαπιστώθηκε πως η επιλογή αυτή ήταν η πλέον δόκιμη.

κατοίκους των λιγνιτοφόρων περιοχών με στόχο να αποτυπωθεί η αναγκαία εξειδικευμένη πληροφορία από τους κατοίκους των περιοχών αυτών οι οποίες διαθέτουν διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά εκμετάλλευσης των εγχώριων ενεργειακών πόρων (εξόρυξη προς βιομηχανική παραγωγή ενέργειας), ανάπτυξης και καταμερισμού εργασίας των κατοίκων επί σειρά ετών. Αυτό σημαίνει ότι τα διακυβεύματα στις λιγνιτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από σημαντικές ιδιαιτερότητες, αφενός, λόγω της εξόρυξης του εγχώριου ενεργειακού πόρου και της εγκατάστασης και λειτουργίας ρυπογόνων κατά κανόνα μονάδων παραγωγής ενέργειας στις λιγνιτικές περιοχές και, αφετέρου, λόγω σημαντικής έκτασης και έντασης μετακινήσεις-μετεγκαταστάσεις πληθυσμών (αγροτικών ή/και εργατικού δυναμικού). Αυτό το δεύτερο συνιστά μια ιδιάζουσα περίπτωση *υποχρεωτικής*, κατά κανόνα, εσωτερικής μετανάστευσης που θέτει με ευθύ τρόπο ζητήματα κοινωνικής συνοχής, αλλά και των σχετικών με την ενεργειακή πολιτική συναινέσεων και αντιδράσεων. Επιπλέον, οι λιγνιτικές περιοχές φέρουν εξαιρετικά διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά συγκρότησης της οικονομίας και ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών γύρω από τη *μονοκαλλιέργεια* βιομηχανικής παραγωγής ενέργειας από τον εγχώριο πόρο με εξόρυξη. Τα ορυχεία απαιτούν σημαντική επένδυση σε εργατικό δυναμικό και δημιουργούν ειδικού τύπου απασχόληση επιπέδου ανειδίκευτων ή ημι-ειδικευμένων εργατών. Ως εκ τούτου διαφέρουν σημαντικά από περιοχές συνδυασμού λοιπών αναπτυξιακών επιχειρήσεων (ενδεικτικά τουριστικές περιοχές) με την εγκατάσταση Α.Π.Ε., αλλά και περιοχών όπου η βιομηχανική παραγωγή ενέργειας διενεργείται με την εισαγωγή ορυκτών καυσίμων ή φυσικού αερίου.

Προβλήματα και δυσκολίες στο πεδίο

Η ανταπόκριση των κατοίκων των περιοχών της εμπειρικής διερεύνησης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ικανοποιητική, δεδομένου ότι κατά το χρόνο της έρευνας το πεδίο της ενέργειας βρισκόταν (και εξακολουθεί να βρίσκεται) στο επίκεντρο ευρωπαϊκών και εθνικών συζητήσεων στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης ενεργειακής ένωσης της Ε.Ε. και την προσαρμογή της εγχώριας ενεργειακής πολιτικής στα *αιτούμενα των καιρών* (περί των οποίων έγινε εκτενής αναφορά στα προηγούμενα κεφάλαια). Η επικαιρότητα λοιπόν του θέματος διευκόλυνε

την εμπειρική διερεύνηση. Βέβαια, οι συζητήσεις που διεξάγονται στην κεντρική πολιτική σκηνή, και αναπαράγονται από τα ΜΜΕ, αν και αφορούν άμεσα τις τοπικές κοινωνίες ενεργοφόρων περιοχών, κυρίως στρέφονται προς τη *μεγάλη εικόνα*, δηλαδή τα διεθνή γεωπολιτικά διακυβεύματα και τα οικονομικά και αναπτυξιακά ζητούμενα για τη χώρα. Αυτός ήταν ένας από τους κύριους λόγους που ένας στους δέκα κατοίκους των περιοχών Μεγαλόπολης, Πτολεμαΐδας, Λαυρίου και Κερατσινίου ανταποκρίνεται στις ερωτήσεις των συνεργατών μας με δυσφορία ή και σχετική ενόχληση, όπως αναλυτικά εμφανίζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1

Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε με:

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορυνίας
Δυσφορία	2,6%	3,7%	-	-	1,5%	-	2,5%	-
Σχετική ενόχληση	8,6%	7,4%	-	-	9,1%	-	12,3%	-
Προθυμία	49,35	54,2%	49,3%	50%	53,4%	42,9%	49,6%	24%
Μεγάλη προθυμία	39,5%	34,7%	50,7%	50%	365	57,1%	35,6%	765

Στη συνέχεια, το πεδίο δεν κύλησε απολύτως ομαλά και ανεμπόδιστα. Άτομα που είχαν επιλεγεί στο αρχικό δείγμα δεν ήταν πάντα εφικτό να εντοπιστούν ή, σε κάποιες περιπτώσεις, δεν ήταν εφικτή η επικοινωνία ή συνεργασία μαζί τους. Εξ αυτού του λόγου επιστρατεύτηκε η προσφυγή στο δείγμα αντικατάστασης και στη θεωρητική δειγματοληψία. Η συχνότητα προσφυγής στο δείγμα αντικατάστασης μας δημιούργησε προβληματισμούς σχετικά με την τύχη της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας στο μέλλον στη χώρα μας. Η Ελλάδα αν και εισήλθε αργά στο τοπίο της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας (κυρίως κατά τη μεταπολίτευση),²⁸ συγκαταλέγεται ανάμεσα στις χώρες οι

28. Βλ. ενδεικτικά το συλλογικό τόμο με τίτλο «Η Κοινωνική Έρευνα στην Ελλάδα Σήμερα» Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1993.

οποίες μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα κατέγραφαν υψηλά ποσοστά ανταποκρισιμότητας, καθώς το σχετικό ποσοστό στην Ελλάδα συχνά κυμαίνεται πάνω από το 70%. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας – ESS.²⁹ Στην περίπτωσή μας ο σχεδιασμός του δείγματος όχι μόνο επετεύχθη, (στόχος ήταν η συμπλήρωση 800 συνολικά συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο στις περιοχές του δείγματος), αλλά και υπερκεράστηκε χάριν της συνδρομής της θεωρητικής δειγματοληψίας η οποία, ως γνωστόν, επεκτείνει το δείγμα μέχρι την επίτευξη του αναγκαίου επιπέδου *κορεσμού*.³⁰ Διαπιστώθηκε ότι η στατιστικού τύπου δειγματοληψία καθίσταται όλο και πιο δύσκολη στην εφαρμογή της προκειμένου το ποσοστό ανταποκρισιμότητας (response rate) να μην αναιρεί την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

Κατά την υλοποίηση του ερευνητικού μας έργου αντιμετωπίσαμε ένα αρκετά δύσκολο ερευνητικό πεδίο. Απροθυμία, δυσπιστία, αγανάκτηση, καχυποψία και φοβίες ποικίλης υφής και προέλευσης, καθοδηγούν την επιφυλακτική στάση των ερωτώμενων. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, πολύ ορατές με την είσοδο και την παραμονή του ερευνητή στο *άδυτο του «οίκου»*, ήταν ένας επιπλέον επιβαρυντικός παράγοντας. Αβεβαιότητα και ανησυχία για τις οικονομικές προοπτικές και τις προοπτικές απασχόλησης στις ενεργοφόρες περιοχές λόγω της ενεργειακής πολιτικής της χώρας επίσης υπαγόρευαν τη στάση των ερωτώμενων απέναντι στον/στην ερευνητή/τρια.

Η πρόσληψη των ερευνητών/τριών στο πεδίο ήταν μία σημαντική παράμετρος η οποία καθόρισε την προθυμία ανταπόκρισης.³¹ Θετική ήταν η ανταπόκριση στις περιπτώσεις όπου οι ερευνητές/τριες εκλαμβάνονταν ως καλοί και εξειδικευμένοι γνώστες των υπό διερεύνη-

29. Σε όλους του “γύρους” της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας – ESS, οι οποίοι υλοποιήθηκαν στη χώρα μας κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, το ποσοστό ανταπόκρισης στην Ελλάδα κυμαινόταν γύρω στο 70% και κατά περίπτωση πάνω από 70% - ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανταπόκρισης όλων των χωρών που συμμετείχαν στις διαδοχικές έρευνες. Βλ. σχετικά, Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., 2007, και Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ., 2011.

30. Σχετικά περί Θεωρητικού Δείγματος βλ. ενδεικτικά Flick, 2002, Περί στατιστικής δειγματοληψίας, βλ. ενδεικτικά Μιχαλοπούλου Κ., 2004.

31. Τα σχόλια του τμήματος αυτού της μελέτης βασίζονται στις εκθέσεις από το πεδίο τις οποίες συνέταξαν οι συνεντευκτές/τριες της έρευνας. Συνολικά συντάχθηκαν 25 τέτοιες εκθέσεις. Υλικό των εκθέσεων αξιοποιείται στο παρόν κείμενο.

ση θεμάτων και ως αγγελιοφόροι νέων (θετικών) ειδήσεων σχετικά με το θέμα της ενέργειας και της εκμετάλλευσης των εγχώριων πηγών και πόρων υπέρ της τοπικής κοινωνίας. Αντιθέτως, η καχυποψία, η αγανάκτηση και ένα διάχυτο αίσθημα αδικίας αναίρεσε κάθε επαφή και επικοινωνία στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι ερευνητές/τριες εκλαμβάνονταν ως κατάσκοποι, θα λέγαμε, δόλιων ιδιοτελών ιδιωτικών συμφερόντων και σχεδίων εκμετάλλευσης των τοπικών πόρων με τρόπους που αντιστρατεύονται τα συμφέροντα της τοπικής κοινωνίας (ενδεικτικά, σχέδιο απενεργοποίησης λιγνιτικών μονάδων στις λιγνιτικές περιοχές και αντικατάστασής τους με Α.Π.Ε., με αποτέλεσμα απολύσεις εργατικού δυναμικού και σωρευτική ανεργία στα ήδη υψηλά ποσοστά ανεργίας των περιοχών αυτών). Θετική ήταν η ανταπόκριση που καθοδηγείτο από την παραδοσιακή ελληνική φιλοξενία και φιλοτιμία, αλλά και μια αίσθηση ντροπής, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που οι ερευνητές/τριες προσέφευγαν στην επίκληση της αναγκαίας βοήθειας του ερωτώμενου/νης για την επιτέλεση του ερευνητικού καθήκοντος και της αποστολής τους. Αντιθέτως, ακραία αρνητική ήταν η ανταπόκριση που καθοδηγείτο κυρίως από την άμεση και έμμεση θυματοποίηση πολιτών από τη βία και την εγκληματικότητα των δρόμων. Η επιτυχία της έρευνας στο πεδίο συχνά υπήκουσε στην παράμετρο της προκατάληψης των κατοίκων λόγω διαπιστωμένης και ενεργού κατά τον χρόνο της έρευνας παραβατικότητας και, κατά περίπτωση, εγκληματικότητας κατά της ιδιοκτησίας, με σπείρες κακοποιών να λεηλατούν κάποιους από τους οικισμούς της έρευνας με κλοπές, διαρρήξεις και ληστείες. Σχετική με αυτήν την παράμετρο ήταν και η προκατάληψη των ερωτώμενων αναφορικά με το φύλο των ερευνητών/τριών. Κατά τα λεγόμενα των συνεργατών μας οι πόρτες δεν άνοιγαν ή άνοιγαν δύσκολα σε άγνωστους άνδρες ερευνητές.³² Τέλος, η επιφυλακτικότητα των ερωτώμενων δε φαίνεται να είναι φυλακισμένη από την εντοπιότητα σε υποβαθμισμένες περιοχές και φαίνεται πως εξαρτάται κυρίως από τα προσωπικά βιώματα και τις ατομικές εμπειρίες των ερωτώμενων, την εργασιακή τους κατάσταση, την ικανοποίησή τους από τη ζωή ιδιαίτερα κατά την τρέχουσα οικονομική συγκυρία της κρίσης. Η επιφυλακτικότητα των ερωτώμενων, όμως, φαίνεται φυλακισμένη στη δυσπιστία απέναντι σε ενέργειες που ενδεχομένως απορρέουν από

32. Βλ. σχετικά σχόλια και στο Ζαραφωνίτου Χ., 2004.

απομακρυσμένες από τις τοπικές κοινωνίες, αν και δημόσιες, κρατικές δομές. Το όνομα (brand-name), όμως, του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, παρείχε τις απαραίτητες εγγυήσεις και διευκόλυνε την κάμψη των σχετικών αρνητικών αντιδράσεων των ερωτώμενων.

Παρά τις παραπάνω δυσκολίες, το πεδίο της εμπειρικής διερεύνησης ολοκληρώθηκε σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα. Σε αυτό συνετέλεσε η εκπαίδευση των συνεργατών/τριών του έργου, η προθυμία και το μεράκι όλων των συντελεστών του ερευνητικού έργου, οι κατάλογοι σαφών οδηγιών προς τους συνεντευκτές/τριες, η αδιάκοπη και απρόσκοπτη επικοινωνία με την επιστημονικά υπεύθυνη και τη συντονίστρια του ερευνητικού έργου, καθώς και η επιτόπια μετάβαση και ο εκ του σύνεγγυς έλεγχος του πεδίου από επόπριες.³³ Σημαντική ήταν και η συμβολή της επικοινωνιακής στρατηγικής του ερευνητικού έργου. Στην υπηρεσία της στρατηγικής αυτής επιστρατεύτηκαν τοπικά και εθνικής εμβέλειας ΜΜΕ για ανακοινώσεις των σχετικών δελτίων τύπου και συνεντεύξεις, προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν οι κάτοικοι των τοπικών υπό διερεύνηση περιοχών, η εκ των προτέρων επικοινωνία με τις τοπικές αρχές (Δήμους, Αστυνομία), καθώς και η ενεργοποίηση γνωστών ήδη στα στελέχη του έργου προνομιακών πληροφορητών. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μόνο στην πόλη της Πτολεμαΐδας και για το χρονικό διάστημα από 20 Μαΐου 2016 μέχρι και το τέλος Ιουνίου 2016 (όταν ολοκληρώθηκαν και οι έρευνες πεδίου στην περιοχή αυτή), ανακοινώθηκαν πάνω από 100 σχετικά δελτία τύπου από ή/και σε ντόπιους ραδιοφωνικούς σταθμούς.

Τέλος, κάποιες δυσκολίες σημειώθηκαν εξαιτίας αυτού του ίδιου του εργαλείου της έρευνας, του ερωτηματολογίου. Παρά τη χρονοβόρα επένδυση της ερευνητικής ομάδας στην κατασκευή του και τον πιλοτικό έλεγχο της ποιότητας και της αποτελεσματικότητάς του, κάποια λάθη και αστοχίες, δεν αποφεύχθηκαν. Ο χρόνος ολοκλήρωσης της συνέντευξης κυμαινόταν από 45 λεπτά έως μία ώρα. Η διάρκεια αυτή κούρασε κάποιους από τους ερωτώμενους, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις καλλιέργησε έδαφος για συγκαταβατικές και άρα μη ουσιαστικού και ειλικρινούς περιεχομένου απαντήσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις, συγκεκριμένες ερωτήσεις δεν γίνονταν αντιληπτές και οι ερωτώμενοι χρειάζονταν διευκρινίσεις. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν οι

33. Ι. Τσίγκανου, Ρ. Κιντή, Ν. Σπυροπούλου, Κ. Ηλιού.

διευκρινίσεις που παρέχονταν από τους συνεργάτες μας στο πεδίο ήταν ισοδύναμες λειτουργικά και ουσιαστικά. Κάποιοι ερωτώμενοι απαντούσαν παρελκυστικά εξαιτίας εργασιακής εξάρτησης από πηγή ενέργειας στην περιοχή, άλλοι με συγκαλυμμένη οργή και αγανάκτηση, κάποιοι, κυρίως νέοι άνεργοι, με ειρωνεία, σκωπτική διάθεση και κυνισμό, ενώ εντοπίστηκαν και περιπτώσεις που αντιμετώπισαν την ερευνητική μας προσπάθεια ως *διατεταγμένη υπηρεσία* του Κράτους και διέκοψαν τη συνέντευξη.

Συνεκτιμώντας όλες τις παραπάνω παρατηρήσεις προχωρήσαμε στον έλεγχο της ποιότητας των δεδομένων, καθώς και στην επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Στη συνέχεια επιχειρείται μια συνοπτική, συνολική και ανά περιοχή παρουσίαση των ευρημάτων της εμπειρικής έρευνας.

3. Συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας

3.1. Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού του δείγματος

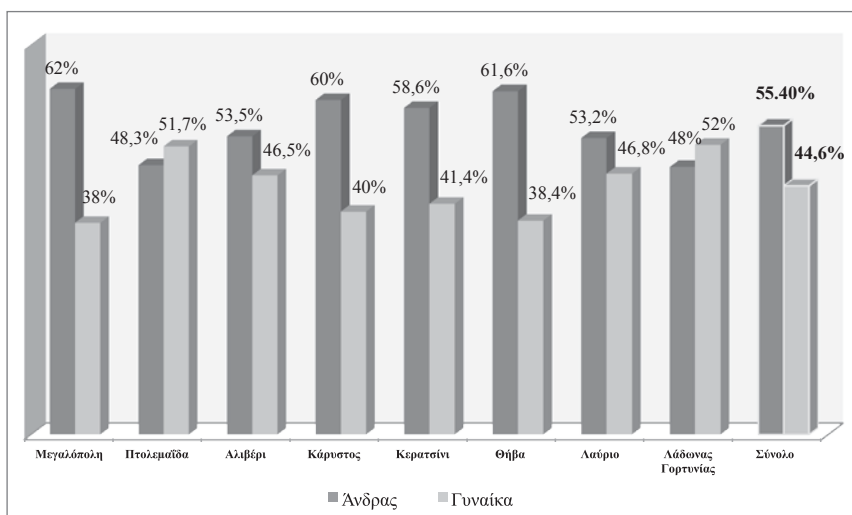
Το συνολικό δείγμα³⁴ της έρευνας κατανέμεται ισόρροπα μεταξύ γυναικών (44,6%) και ανδρών (55,4%), όπως αυτό εμφανίζεται στον Πίνακα 2, Γράφημα 3. Αντιστοίχως, ομαλή φαίνεται να είναι η κατανομή του δείγματος στις ηλικιακές κατηγορίες των 17-34 ετών (27%), 35-49 ετών (27,1%), 50-65 ετών (30,4%) και 66 ετών και άνω (15,5%), με τη μέση ηλικία των ατόμων του δείγματος να είναι τα 47,5 έτη και η διάμεσος τα 48 έτη. Στους άνδρες η μέση ηλικία είναι τα 48,1 έτη και στις γυναίκες τα 50,7 έτη (Γράφημα 4). Αυτή η εικόνα της *ζυγισμένης* δειγματοληψίας ενισχύει την αξιοπιστία της και, κατά συνέπεια, και των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας.

34. Για την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS, από την επεξεργασία προέκυψαν οι βασικές κατανομές και ο έλεγχος του βαθμού σημαντικότητας.

Πίνακας 2
Φύλο συμμετεχόντων

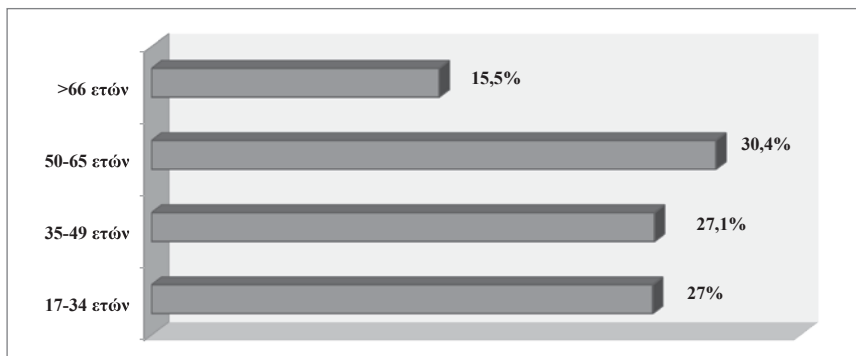
Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό
Άνδρας	617	54,2%
Γυναίκα	496	43,6%
Missing	28	2,2%
Σύνολο	1138	100%

Γράφημα 3
Φύλο συμμετεχόντων ανά περιοχή

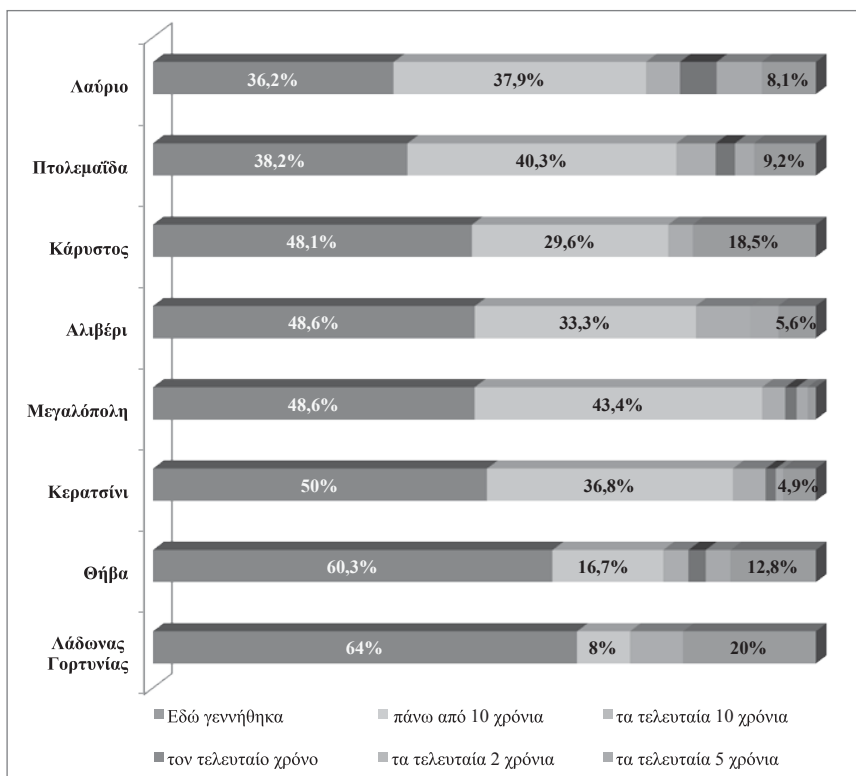

Στις επαρχιακές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας τις οποίες επισκεφθήκαμε, ένας στους δύο ερωτώμενους έχει γεννηθεί στην περιοχή της έρευνας και εξακολουθεί να ζει εκεί. Τα αντίστοιχα ποσοστά που σημειώνονται έχουν ως εξής: Λάδωνας-Γορτυνία, ποσοστό 64% γηγενών κατοίκων, 60,3% στην περιοχή της Θήβας, 48,1% στην περιοχή της Καρύστου και 50% στην πόλη του Κερατσινίου. Μεγαλύτερη ισορροπία στα αναλογούντα ποσοστά ανάμεσα στους γηγενείς-ντόπιους και τους ξένους διαπιστώνεται στις πόλεις Πτολεμαΐδα, Λαύριο και Μεγαλόπολη όπου ο αριθμός των γηγενών με τον αριθμό εκείνων που έχουν μετακινηθεί τα τελευταία δέκα (10) χρόνια στις πόλεις αυ-

Γράφημα 4
Ηλικία συμμετεχόντων

Γράφημα 5
Ετη διαμονής των συμμετεχόντων στην περιοχή

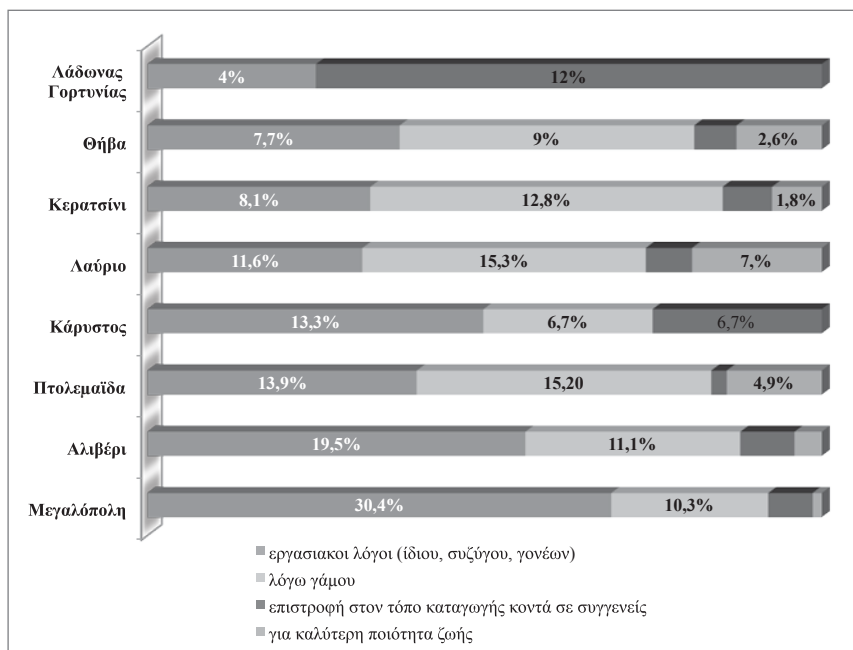

τές αθροίζει σε αντίστοιχα περίπου ποσοστά. Η ερευνητέα υπόθεση του έργου περί εποικισμού κατοίκων και εσωτερικής μετανάστευσης κυρίως προς τις λιγνιτικές περιοχές για τη διασφάλιση εργασίας στις λιγνιτικές μονάδες παραγωγής ενέργειας με εξόρυξη εγχώριου ενεργοφόρου κοιτάσματος φαίνεται να αποδεικνύεται από τα παραπάνω στοιχεία της έρευνας. Αποδεικνύεται επίσης και από τα ποιοτικά δεδομένα των ανοικτών ερωτήσεων τα οποία προτείνουν ότι ο κυριότερος λόγος μετακίνησης των ερωτώμενων προς τη Μεγαλόπολη και το Αλιβέρι ήταν και είναι η απασχόληση στις μονάδες παραγωγής ενέργειας (είτε του ίδιου του ερωτώμενου, είτε του/της συζύγου, είτε των γονέων, ή λοιπών μελών της πυρηνικής οικογένειας), όπως χαρακτηριστικά σκιαγραφείται και στα Γραφήματα 5 και 6.

Σχεδόν το ένα τρίτο του συνόλου των συμμετεχόντων στην εμπειρική έρευνα (ποσοστό 27,5%) είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και ένας στους τέσσερις είναι κάτοχος μεταλυκειακού τίτλου σπουδών. Παρόμοια είναι η κατανομή ανά επίπεδο εκπαίδευ-

Γράφημα 6

Λόγοι μετακίνησης των συμμετεχόντων προς την περιοχή διαμονής

σης των ερωτώμενων και ανά περιοχή διεξαγωγής της εμπειρικής έρευνας, βάσει των στοιχείων του Πίνακα 3. Αξίζει να τονιστεί ότι, όπως τα δεδομένα αυτά προτείνουν, το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων των περιοχών που επισκεφθήκαμε, είναι σχετικά χαμηλό σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο και για κάθε σχεδόν βαθμίδα εκπαίδευσης. Στις λιγνιτικές περιοχές φαίνεται πως η επικράτηση του βιομηχανικού προτύπου παραγωγής έναντι του αγροτικού δεν δημιουργεί σήμερα τις προϋποθέσεις για ανοδική κοινωνική κινητικότητα των κατοίκων που ζουν στην περιοχή. Η διαπιστωμένη κατάσταση εμφανίζει μια *εικόνα εν πολλοίς στασιμότητας στην κοινωνική διαστρωμάτωση των περιοχών αυτών* στη βάση του κριτηρίου της εκπαίδευσης. Είναι ως εάν οι χειρώνακτες εργάτες γεωργοί και κτηνοτρόφοι του προγενέστερου αγροτικού τρόπου παραγωγής και διαβίωσης να μετατράπηκαν κατά κύριο λόγο σε ανειδίκευτους ή ημι-ειδικευμένους ακόμη και χειρώνακτες εργάτες των λιγνιτικών ορυχείων.³⁵ Επιπλέον φαίνεται πως η ζήτηση ανειδίκευτου ή ημι-ειδικευμένου εργατικού δυναμικού σε όλες τις περιοχές της έρευνας έχει επηρεάσει τις εκπαιδευτικές προσδοκίες και επιδιώξεις των κατοίκων που ζουν στις περιοχές αυτές (Kerret. al., 1973). Στη βάση και των ποιοτικών στοιχείων των ανοικτών ερωτήσεων της έρευνας προκύπτει ότι, σήμερα, η απασχόληση των κατοίκων στην μονάδα παραγωγής ενέργειας της περιοχής, έχει καταστεί ανάγκη και μάλιστα επιτακτική και καθοδηγεί τις αποφάσεις του βίου.

Ενίσχυση του παραπάνω επιχειρήματος προσφέρουν και τα δεδομένα για την εργασιακή απορρόφηση του ντόπιου πληθυσμού στις τοπικές μονάδες παραγωγής ενέργειας.

Όπως διαπιστώνεται από την εμπειρική έρευνα, παραπάνω από το ήμισυ του πληθυσμού της έρευνας (ποσοστό 53,6%) ανήκει στον παραγωγικό πληθυσμό, κατά τον χρόνο της έρευνας, ενώ τα λοιπά ποσοστά κατανέμονται στις κατηγορίες των ανέργων, των συνταξιούχων και των σπουδαστών/φοιτητών. Από την επισκόπηση του Πίνακα 4 προκύπτει πως υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Συγκεκριμένα, οι περισσότερες γυναίκες παρουσιάζονται μη οικονομικά ενεργές σε αντίθεση με τους άνδρες, οι οποίοι σε αναλογία έξι στους

35. Παράβαλε τις εξαιρετικά καίριες σχετικές παρατηρήσεις του Βεργόπουλου, 1975.

Πίνακας 3
Επίπεδο εκπαίδευσης συμμετεχόντων

	Μεγαλόπολη	Προλεμαίδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας	Σύνολο
Αναλφάβητος/η	0,6%	1,3%	-	-	1,5%	-	2,5%	-	1,3%
Απόφοιτος/η Δημοτικού ή μερικών τάξεων Δημοτικού	9,8%	14,3%	4,2%	10,3%	19,6%	2,6%	21,1%	16%	14,8%
Απόφοιτος/η Γυμνασίου (τριτάξιου)	6,9%	6,3%	2,8%	13,8%	8,7%	9%	4,6%	24%	7,2%
Απόφοιτος/η Λυκείου/ Εξατάξιου Γυμνασίου	31,2%	22,3%	23,6%	17,2%	34%	17,9%	29,5%	16%	27,5%
Απόφοιτος/η Τεχνικής σχολής (ΕΠΑΣ, ΤΕΣ, ΤΕ)/ ΙΕΚ/ Κολλέγιο	25,4%	28,2%	34,7%	20,7%	21,5%	21,8%	21,5%	12%	24,2%
Απόφοιτος/η ΑΕΙ	11%	14,7%	13,9%	13,8%	8,3%	25,6%	14,8%	24%	13,5%
Απόφοιτος/η ΑΤΕΙ/ ΑΣΠΑΙΤΕ/ ΚΑΤΕΕ	11,6%	8,8%	9,7%	20,7%	3,4%	16,7%	4,2%	8%	7,9%
Κάτοχος Μεταπτυχιακού τίτλου	2,3%	4,2%	11,1%	3,4%	2,3%	6,4%	1,7%	-	3,4%
Κάτοχος Διδακτορικού τίτλου	1,2%	-	-	-	-	-	-	-	0,2%
Δεν απαντώ	-	-	-	-	0,8%	-	-	-	0,2%
Σύνολο	100 %	100%	100 %	100%	100 %	100%	100 %	100%	100%

δέκα δηλώνουν πως εργάζονται αυτή την εποχή. Στην πλειοψηφία τους (61,4%) οι μη οικονομικά ενεργές γυναίκες βρίσκονται κατά το 1/3 σε συνταξιοδότηση, κατά το 1/3 είναι άνεργες και ένα μικρό ποσοστό δηλώνει πως ασχολείται με τα οικιακά. Για την περίπτωση των ανδρών, το ποσοστό των συνταξιούχων διαμορφώνεται στο 65,8% και ακολουθεί το ποσοστό των ανέργων (25,4%), όπως διαπιστώνεται και από τον Πίνακα 5. Στο σημείο αυτό και αναφορικά με την παράμετρο του φύλου και ιδιαίτερα σχετικά με την απασχόληση των γυναικών αξίζει να επισημάνουμε ότι τα δεδομένα της επαγγελματικής

κατάστασης των γυναικών κατοίκων των περιοχών που επισκεφθήκαμε υποδεικνύουν τα εξής: το παραδοσιακό πρότυπο της *ελληνίδας μάνας και καλής νοικοκυράς* το οποίο εντοπιζόταν σε όλες τις εμπειρικές κοινωνικές έρευνες, αλλά και τις επίσημες απογραφικές / καταγραφικές έρευνες της Στατιστικής Υπηρεσίας μέχρι και το τέλος περίπου της δεκαετίας του 1990, με το ήμισυ περίπου του γυναικείου πληθυσμού των ερευνών ακόμη και κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο να καταγράφεται με την απασχόληση «οικιακά» και ένα σημαντικό ποσοστό στην κατηγορία «συμβοηθούσα μέλη», εμφανίζει σημάδια υποχώρησης. Η έξοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας είναι πλέον αδιαμφισβήτητη *αλήθεια* αλλά, όπως αποδεικνύεται από τα ποσοστά των ενεργών παραγωγικά γυναικών αλλά και των συνταξιούχων της έρευνάς μας, με σημαντικά ποσοστά υστέρησης συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά απασχόλησης των ανδρών. Η εργασιακή χειραφέτηση φαίνεται να πλήττεται από ανεργία σε άνδρες και γυναίκες το ίδιο, στις περιοχές που επισκεφθήκαμε.

Στη συνέχεια, από τα δεδομένα μας προκύπτει ότι το 40,4% των ερωτώμενων στην Πτολεμαΐδα εργάζεται σήμερα στα εργοστάσια ή στα ορυχεία της Δ.Ε.Η. της περιοχής (Πίνακας 6), και σχεδόν ένας στους δύο ερωτώμενους στην Μεγαλόπολη (49,1%), την Πτολεμαΐδα (42,1%) και το Αλιβέρι (40,8%) δηλώνει πως έχει τουλάχιστον ένα συγγενή που σήμερα εργάζεται ή στο παρελθόν εργαζόταν στις εγκαταστάσεις της Δ.Ε.Η.

Πίνακας 4

Σημερινή εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων

	Άνδρας	Γυναίκα	Σύνολο
Εργάζομαι	61,1%	44,2%	53,6%
Δεν εργάζομαι	38,9%	55,8%	46,4%
Σύνολο	100%	100%	100%

Επομένως, πέρα από τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με την επίδραση της παραμέτρου της εκπαίδευσης στην κοινωνική διαστρωμάτωση των κοινωνιών των λιγνιτικών κυρίως περιοχών, είναι εμφανές και η οικονομική-εργασιακή εξάρτηση των κατοίκων των περιοχών αυτών της χώρας από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών πηγών ενέργειας, ιδιαίτερα όταν εμπλέκονται διαδικα-

Πίνακας 5
Οι μη εργαζόμενοι συμμετέχοντες

	Άνδρας	Γυναίκα	Σύνολο
Άνεργος/η	25,4%	29,9%	27,8%
Φοιτητής/τρια, Σπουδαστής/τρια	7,1%	5,8%	6,4%
Συνταξιούχος/α	65,8%	30,7%	47,1%
Οικιακά	-	2,2%	16,3%
Άλλο	0,8%	0,7%	0,8%
Σύνολο	100%	100%	100%

σίες εξόρυξης και εκμετάλλευσης των εγχώριων λιγνιτικών κοιτασμάτων. Αντιθέτως, οι περισσότεροι ερωτώμενοι στις λοιπές περιοχές της εμπειρικής έρευνας με διαφορετικού τύπου εγκαταστάσεις πηγών ενέργειας, ή με πηγές ενέργειας και εργοστάσια σε αποδρομή ή εφεδρεία, δηλώνουν *ιδιωτικοί υπάλληλοι* που εργάζονται κυρίως στον επισιτιστικό τομέα και το λιανικό εμπόριο.

Στη συνέχεια, αποκαλυπτική είναι η διαπίστωση ότι σε περιοχές με υποχώρηση των λιγνιτικών αποθεμάτων ή/και της περαιτέρω εκμετάλλευσής τους (Αλιβέρι και Μεγαλόπολη) εξαιρετικά μειωμένες είναι και οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας στις λιγνιτικές μονάδες (Πίνακας 6). Στις περιοχές αυτές αντικρίζουμε μια *ύστερη και νόθα μετάβαση* από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα, με διογκωμένες τις υπηρεσίες εστίασης και εμπορίου. Με βάση τα ποιοτικά στοιχεία της έρευνάς μας και τις εκθέσεις των ερευνητών στο πεδίο, διαπιστώνουμε μάλιστα ότι ο τομέας των υπηρεσιών εξαρτάται άμεσα, υποστηρίζεται και υποστηρίζει τους εργαζόμενους στην τοπική μονάδα παραγωγής ενέργειας. Άλλωστε ο εποικισμός και οι ευρείας έκτασης μετεγκαταστάσεις οικισμών στις λιγνιτικές περιοχές, όπως ήδη προαναφέραμε, διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνική, οικιστική, οικονομική, περιβαλλοντική και χωρική συγκρότηση των περιοχών και των πόλεων των περιοχών αυτών. Έτσι, πιο συγκεκριμένα, το 41,9% των ερωτώμενων του Αλιβερίου δηλώνουν *ιδιωτικοί υπάλληλοι*, το δε αντίστοιχο ποσοστό για τους ερωτώμενους της Μεγαλόπολης είναι 31,4%, ενώ το 22,9% στην πόλη αυτή αντιπροσωπεύει εκείνους που δηλώνουν *ιδιοκτήτες καταστήματος* (Πίνακας 6). Αντιθέτως, η *μονοκαλλιέργεια* λιγνίτη και τα ικανά αποθέματα λιγνίτη στην Πτολεμαΐδα εξα-

κολουθούν να επιτρέπουν στην πρωτογενή βιομηχανική παραγωγή ενέργειας να αποτελεί τον κύριο πυλώνα διασφάλισης εργασίας και εισοδήματος.

Πίνακας 6

Επάγγελμα

	Μεγαλόπολη	Πολομερίδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορυνίας
Δημόσιος/α υπάλληλος	2,5%	6,1%	6,5%	-	8%	13,3%	7,5%	14,3%
Ιδιωτικός/ή υπάλληλος	31,4%	15,8%	41,9%	37,5%	38,4%	31,1%	50,5%	14,3%
Ελεύθερος/η επαγγελματίας	7,6%	3,5%	16,1%	12,5%	14,4%	13,3%	10,3%	7,1%
Υπάλληλος Δ.Ε.Η.	13,6%	40,4%	12,9%	-	0,8%	2,2%	4,7%	-
Κτηνοτρόφος-Αγρότης/ισσα-Ψαράς	1,7%	0,9%	-	-	-	20%	1,9%	28,6%
Ιατρικά-παραϊατρικά επαγγέλματα	5,9%	2,6%	3,2%	6,3%	2,4%	2,2%	1,9%	7,1%
Ιδιοκτήτης/ρια καταστήματος	22,9%	4,4%	3,2%	6,3%	24,8%	2,2%	13,1%	-
Μηχανικός-Εργολάβος	1,7%	0,9%	-	-	1,6%	-	1,9%	-
Χειριστής/ρια μηχανημάτων/εξοπλισμού	5,1%	7,9%	-	-	-	-	-	-
Ειδικευμένος/η τεχνίτης	4,2%	6,1%	-	12,5%	4%	4,4%	2,8%	7,1%
Ανειδίκευτος/η εργάτης	0,8%	-	-	-	3,2%	2,2%	1,9%	-
Εκπαιδευτικός	2,5%	8,8%	12,9%	12,5%	1,6%	8,9%	3,7%	21,4%
Άλλο	-	2,6%	3,2%	12,5%	0,8%	-	-	-
Σύνολο	100 %	100%	100 %	100%	100 %	100%	100 %	100%

Αυτά τα χαρακτηριστικά συνολικά αποτιμώμενα υποδηλώνουν ότι αναφορικά με το παραγωγικό και αναπτυξιακό μοντέλο που έχει υιοθετηθεί και ακολουθείται στις περιοχές της έρευνας διαπιστώνονται οι ακόλουθες μεταβάσεις και μεταβιβάσεις: Σε περιοχές που δεν διαθέτουν πλέον ή δεν διέθεταν κοιτάσματα λιγνίτη ή λιγνιτικές μονάδες παραγωγής ενέργειας παρατηρείται μείωση της εξάρτησης από τον σχετικό βιομηχανικό πρωτογενή τομέα παραγωγής και μια μετατόπιση προς τον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών και του εμπορίου. Το ίδιο ισχύει και για λιγνιτικές περιοχές με χαμηλή επάρκεια αποθεμάτων ή αλλαγή στην πρώτη ύλη/πόρων παραγωγής ενέργειας, όπως είναι η περίπτωση της Μεγαλόπολης η οποία εισέρχεται στη μεταλιγνιτική εποχή λόγω της αντικατάστασης του λιγνίτη με φυσικό αέριο. Αντιθέτως, η εξάρτηση από τη *μονοκαλλιέργεια* της βιομηχανικής παραγωγής ενέργειας με εξόρυξη λιγνίτη στην Πτολεμαΐδα εμφανίζει χαρακτηριστικά έντασης και αναπαραγωγής.

Τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας υποδεικνύουν χαμηλή σώρευση εκπαιδευτικού κεφαλαίου. Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης υποδεικνύουν ότι όλες οι περιοχές του δείγματος πλήττονται σήμερα από την ανεργία. Η εργασιακή κατάσταση του παραγωγικά ενεργού πληθυσμού αλλά και των συνταξιούχων, κυρίως στις λιγνιτικές περιοχές, υποδεικνύει βαριά εξάρτηση από την εγκατάσταση και λειτουργία εργοστασίων παραγωγής ρεύματος της Δ.Ε.Η. στην περιοχή. Με όρους κοινωνικής θέσης, ο υπάλληλος Δ.Ε.Η., τόσο για τους ντόπιους όσο και για τους μετεγκατασταθέντες πληθυσμούς σημαίνει μια μετάβαση από την ανασφάλεια και την επισφάλεια της αγροτο-κτηνοτροφικής παραγωγής ή/και του ιδιωτικού τομέα στην ασφαλή, μόνιμη και εξαιρετικά ικανοποιητική αμειβόμενη εργασιακή θέση (και κατ' επέκταση και κοινωνική), του μόνιμου υπαλλήλου σε μια από τις ισχυρότερες και μέχρι πρότινος κραταιά δημόσια επιχείρηση κοινής ωφέλειας της χώρας. Η τρέχουσα οικονομική κρίση με τις περικοπές μισθών και συντάξεων υπό το Κράτος των μνημονίων και ο αναπροσδιορισμός της ενεργειακής πολιτικής της χώρας προς την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας, ανέτρεψε την παραπάνω εργασιακή-οικονομική ασφάλεια και επέφερε μια κάποια επιστροφή στην επισφάλεια. Για τις λιγνιτικές περιοχές οι οποίες ουσιαστικά *χτίστηκαν* *εξαρχής* με τον εποίκισμό εργατικού δυναμικού και τις μετεγκαταστάσεις περιοίκων, οι παραπάνω εξελίξεις ισοδυναμούν με μια

βίαση ανατροπή: ανατροπή στο αναπτυξιακό μοντέλο εξάρτησης που ακολουθείτο στην λιγνιτική περιοχή από την εγκατάσταση και λειτουργία των εργοστασίων παραγωγής ενέργειας της Δ.Ε.Η. Ανατροπή επίσης και στην οικονομική και κοινωνική θέση των κατοίκων (λόγω του επαγγέλματος και του γοήτρου που τη συνόδευε). Συνεκτιμώντας το χαμηλό εκπαιδευτικό κεφάλαιο με την υποβάθμιση της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των κατοίκων των περιοχών της έρευνας θα μπορούσαμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι ο πληθυσμός των λιγνιτικών περιοχών της χώρας βρίσκεται σε στάσιμη αν όχι καθοδική κοινωνική κινητικότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από τις λοιπές περιοχές της έρευνας λόγω της *μονοκαλλιέργειας* και της βαριάς εξάρτησης από την πηγή ενέργειας της περιοχής.

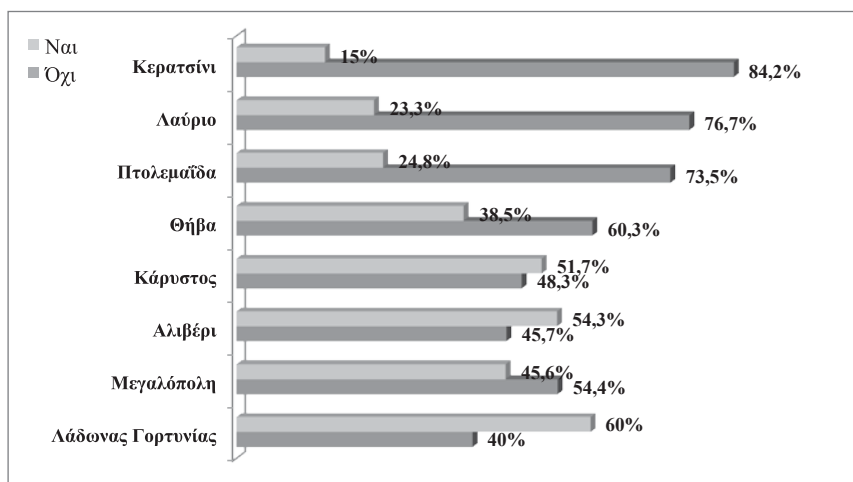
Στη συνέχεια διαπιστώνεται και μια *παράδοση επιστροφή στις ρίζες*, με την αγροτική εκμετάλλευση της εγγείου ιδιοκτησίας, η οποία βέβαια δεν είναι ισόρροπη σε όλες τις περιπτώσεις των περιοχών του δείγματος. Να σημειώσουμε ότι μόνο το 1/3 του πληθυσμού των περιοχών του δείγματος δήλωσαν *ιδιοκτήτες αγροτικής γης* (ποσοστό 29,6%). Αναφορικά με τον δείκτη της ιδιοκτησίας αγροτικής γης, η εξάρτηση στις λιγνιτικές περιοχές εμφανίζει και μια άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρο, η οποία υποδηλώνει μια σταδιακή απεξάρτηση από τον αγροτικό τρόπο παραγωγής των κατοίκων, καθώς τα χαμηλότερα ποσοστά καταγράφονται στην Πτολεμαΐδα (24,8%), ενώ στις περιοχές του Αλιβερίου και της Μεγαλόπολης, με μικρότερου ενεργειακού δυναμικού εγκαταστάσεις, η ιδιοκτησία αγροτικής γης καταγράφει ποσοστά 54,3% και 45,6%, αντίστοιχα. Ας σημειωθεί ότι το ορυχείο στο Αλιβέρι και το ορυχείο στη Μεγαλόπολη δεν είχαν την ίδια έκταση απαιτήσεων για απαλλοτριώσεις γης προς εξόρυξη λιγνίτη συγκριτικά με το πλούσιο και ιστορικά πρωθύστερης εκμετάλλευσης λιγνιτικό απόθεμα της Πτολεμαΐδας. Βέβαια τα χαμηλότερα ποσοστά ιδιοκτησίας αγροτικής γης εντοπίζονται στο Κερατσίνι (15%) και το Λαύριο (23,3%). Στις περιπτώσεις αυτές όμως η ίδια η ιστορική και κοινωνικο-δημογραφική συγκρότηση των πόλεων αυτών και οι παράμετροι της αστικοποίησης και της εσωτερικής μετανάστευσης διαδραματίζουν τον κυρίαρχο ρόλο (Γράφημα 7).

Στη συνέχεια παρατηρούμε ότι σε αγροτικές περιοχές κατά κανόνα, με παράδοση πρωτογενούς αγροτικής παραγωγής, η ένταση της επένδυσης βιομηχανικού κεφαλαίου προς παραγωγή ενέργειας παρά

το γεγονός ότι υποσκέλισε την αγροτική παραγωγή δεν εξαφάνισε την παραδοσιακή σχέση των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών με τη γη τους. Μάλιστα, φαίνεται σαν η ύπαρξη ιδιοκτησιών αγροτικής γης να λειτουργεί ως *καταφύγιο* προς αντιμετώπιση των δυσκολιών του βίου. Ένα δεύτερο *καταφύγιο*, όπως θα δούμε στα επόμενα, είναι η προσφυγή στο δίκαιο. Στις περισσότερες αγροτικές κατά κανόνα περιοχές η πλειοψηφία των ιδιοκτητών γης *καλλιεργούν τα χωράφια τους οι ίδιοι*. Στις περιοχές της Γορτυνίας και της Θήβας είναι αξιόλογο το ποσοστό των ερωτώμενων που απάντησαν πως απασχολούνται στην πρωτογενή αγροτική/ κτηνοτροφική παραγωγή (28,6% και 20%, αντίστοιχα). Ένα μεγάλο ποσοστό των κατοίκων των δύο αυτών περιοχών αναφέρουν πως είναι κάτοχοι αγροτικής γης την οποία και εκμεταλλεύονται οι ίδιοι για καλλιέργεια ή τη χρησιμοποιούν ως βοσκοτόπια. Επίσης, ένας στους δύο κατοίκους των επαρχιακών περιοχών της Μεγαλόπολης και της Εύβοιας (Αλιβέρι, Κάρυστος) αναφέρει πως διαθέτει αγροτική γη, μέρος της οποίας αξιοποιεί ο ίδιος ή την ενοικιάζει σε άλλον προς εκμετάλλευση. Εξάιρεση συνιστά για μια ακόμη φορά η περίπτωση της Πτολεμαϊδας όπου η εξάρτηση από τη *μονοκαλλιέργεια* της βιομηχανικής παραγωγής ενέργειας με λιγνίτη συνοδεύεται και με την ατομική *απόσπαση και απόσταση* από την αγροτική γη, καθώς οι ιδιοκτήτες καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην πλειονότητά τους τις ενοικιάζουν προς καλλιέργεια σε τρίτους. Και στην περίπτωση αυτή όμως, τα 2/3 των κατοίκων ιδιοκτητών αγροτικής γης εξακολουθούν να την εκμεταλλεύονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Εξάιρεση επίσης αποτελούν οι περιπτώσεις των κατοίκων των αστικοποιημένων περιοχών Λαυρίου και Κερατσινίου. Όσο μεγαλύτερη είναι η αστικοποίηση (Κερατσίνι) τόσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση από την αγροτική εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας γης (Πίνακας 7).³⁶

36. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι στις λιγνιτοφόρες περιοχές, οι μετεγκαταστάσεις οικισμών συνοδεύονται με ευρείας έκτασης απαλλοτριώσεις οικιστικών συγκροτημάτων, οικισμών, χωριών και αγροτικής γης, οι οποίες κατά τη μετάβαση από τον αγροτικό στον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής στις περιοχές αυτές συντελέστηκαν με ευρεία συναίνεση των κατοίκων λόγω των εσόδων τα οποία οι ιδιοκτήτες προσηλπίστηκαν. Κατά το χρόνο της έρευνας διαμαρτυρίες κατοίκων καταγράφονται για τη μη προώθηση εγκεκριμένων σχεδίων απαλλοτριώσεων γης και μετεγκαταστάσεις οικισμών (ενδεικτικά Τριπόταμος στη Μεγαλόπολη, περιοχή Αμυνταίου στην Πτολεμαϊδα). Βλ. σχετικά: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 30/7/2017, νο 739 Κουκουμάκας Κ., Αποστολή, «Το χωριό που μετακινείται 1,5 εκατοστό την ημέρα», σελ. 28-31. ΝΕΑ ΤΗΣ

Γράφημα 7
Ιδιοκτησία αγροτικής γης

Η απόσπαση και η απόσταση των κατοίκων από την αγροτική εκμετάλλευση των ιδιόκτητων γεωργικών εκτάσεων εμφανίζει κατά τον χρόνο της έρευνας και ένα εκσυγχρονιστικό πρόσωπο εκμετάλλευσης. Ένα ενδεικτικό και ενδιαφέρον στοιχείο για τους στόχους της έρευνας είναι πως από το αξιοσημείωτο ποσοστό του 38,5% των κατοίκων της περιοχής των Θηβών, οι οποίοι δήλωσαν ιδιοκτήτες αγροτικής γης, κατά το 1/5 περίπου (17,1%) δήλωσαν επίσης πως έχουν ήδη εγκαταστήσει φωτοβολταϊκά πάρκα σε κάποια από αυτά (10,3%) και έχουν ενοικιάσει κάποια από τα χωράφια τους σε άλλον για εγκατάσταση φωτοβολταϊκών (6,9%). Προφανώς η στροφή της ενεργειακής πολιτικής του Κράτους προς τις Α.Π.Ε., και η προώθηση της πολιτικής της απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας προς τους ιδιώτες επενδυτές, παραγωγούς και καταναλωτές ενέργειας, μέσω εγκατάστασης μικρών φωτοβολταϊκών μονάδων παραγωγής ρεύματος (2012-2014), είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή των αγροτικών εκμεταλλεύσεων καλλιεργήσιμων εδαφών σε βιομηχανικές εκμεταλλεύσεις μιας «καθαρής» οπωσδήποτε μορφής παραγωγής ενέργειας. Στο σημείο αυτό αξίζει

ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ, Ιούλιος 2017, «Με την κατολίσθηση στο Αμύνταιο, προς πώληση οι ΑΗΣ Μεγαλόπολης; ΝΕΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ, Νοέμβριος 2017, «Ένα Δίκαιο Αίτημα. Μετεγκατάσταση του Τριποτάμου στο χώρο που ζητούν οι κάτοικοι. Να πάψει η κοροϊδία».

να σημειώσουμε πως, ερμηνευτικά, η στάση αυτή των ιδιοκτητών αγροτικής γης, δεν ξενίζει. Όπως σχολιάστηκε και από τους προνομιούχους πληροφοροπτες της έρευνας, κατά τη διεξαγωγή των ομάδων εστιασμένης συνέντευξης,³⁷ τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα καλής πρακτικής, αναφορικά με πρώιμα στάδια εκμετάλλευσης της ηλιακής ενέργειας, ήταν οι εγκαταστάσεις θερμοκηπίων και ηλιακών θερμοσιφώνων στο σύνολο της χώρας.

Η συνολική αποτίμηση του κοινωνικού κεφαλαίου (εκπαιδευτικού, εργασιακού και υλικού)³⁸ των ερωτώμενων, αναγκαστικά διέρεχεται από την αξιολόγηση της εισοδηματικής παραμέτρου, του υλικού πλούτου, δηλαδή, ή της φτώχειας, έστω και με τα υποκειμενικά κριτήρια (υποκειμενική φτώχεια)³⁹ των ερωτώμενων. Αναφορικά με αυτήν την παράμετρο, η εμπειρική έρευνα κατέγραψε συντριπτικά ποσοστά υπέρ μιας δύσκολης διαβίωσης στην Ελλάδα της κρίσης σε όλες τις περιοχές του δείγματος. Βέβαια οι καθαρά αγροτικές περιοχές εμφανίζουν καλύτερη εικόνα. Ενδεικτικά, την ικανοποίησή τους από το οικογενειακό εισόδημα εκφράζουν μόνο οι κάτοικοι της Γορτυνίας, σε ποσοστό 40%. Στον αντίποδα, ο υποκειμενικός δείκτης της ικανοποίησης από το οικογενειακό εισόδημα, της υποκειμενικής δηλαδή πρόσληψης της φτώχειας από τον πληθυσμό της έρευνας στην Ελλάδα της κρίσης, διαμορφώνεται με αρνητικό ή σχεδόν αρνητικό πρόσημο για σημαντικό ποσοστό των κατοίκων των λοιπών περιοχών της έρευνας (Πίνακας 8). Τα δεδομένα αυτά υποδεικνύουν ότι όσο μεγαλύτερη είναι η αποβιομηχάνιση στις περιοχές που επισκεφθήκαμε, όσο μεγαλύτερη είναι/ήταν η εξάρτηση από τον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής ενέργειας ειδικά και όσο μεγαλύτερη είναι η νόθα

37. Βλ. ανωτέρω κεφάλαια του Δεύτερου Μέρους του παρόντος.

38. Στην παρούσα μελέτη ακολουθούμε την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου μέσα από μια περισσότερο οικονομικο-κοινωνιολογική θεώρηση και όχι κυρίως μέσα από τις θεωρήσεις περί της συμβολής της κοινωνικής δικτύωσης. Ενδεικτικά βλ. Becker, 1964, Coleman, 1988. Portes, 1998. Putnam, 2006. Ferragina 2010. Bourdieu, 1986. Σημαντική επίδραση στον προβληματισμό μας είχαν τα κείμενα των Kerr C., et al., 1973. Erikson, Goldthorpe, 1992. Collins, 1979. Τα ίδια τα δεδομένα μας οδήγησαν και δεν κατευθυνθήκαμε προς περισσότερο σύγχρονες εννοιολογήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου όπως ενδεικτικά στα: Σωτηρόπουλος, 2007, σελ. 269-292. Χτούρης, Τζελέπογλου, 2012.

39. Βλ. σχετικά περί διακρίσεων της φτώχειας σε αντικειμενική, σχετική και υποκειμενική το Καράγιωργας Α., κ. ά., 1990.

αστικοποίηση των περιοχών, τόσο πιο διογκωμένο εμφανίζεται το αίσημα υποκειμενικής φτώχειας και των οικονομικών δυσκολιών στη διαβίωση των κατοίκων των περιοχών αυτών. Η εφαρμογή των προγραμμάτων λιτότητας στο πλαίσιο της δημοσιονομικής προσαρμογής κατ' επιταγήν των μνημονίων, με την εμφανή μείωση των αποδοχών των εργαζομένων στα εργοστάσια της Δ.Ε.Η., είναι μια παράμετρος η οποία συνηγορεί ερμηνευτικά για την κατανόηση της σχετικής δυσφορίας των κατοίκων.

Πίνακας 7
Τρόποι αξιοποίησης της αγροτικής γης

	Μεγαλόπολη	Πολεμιάδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερασίνη	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας
Καλλιεργώ κάποια από τα χωράφια μου ο ίδιος	54,5%	22,8%	47,2%	60%	10%	72,4%	23,6%	53,3%
Νοικιάζω κάποια για καλλιέργεια σε άλλον	6,5%	50,9%	8,3%	-	-	34,5%	3,6%	13,3%
Εκμεταλλεύομαι ο ίδιος ή νοικιάζω κάποια για βοσκή, ξυλεία, κ.λπ.	6,5%	3,5%	8,3%	26,7%	5%	6,9%	3,6%	80%
Δεν εκμεταλλεύομαι όλα τα χωράφια μου γιατί είναι χέρσα	15,6%	7%	19,4%	13,3%	12,5%	3,4%	18,2%	46,7%
Δεν έχω το χρόνο να τα καλλιεργήσω	11,7%	8,8%	25%	13,3%	42,5%	6,9%	23,6%	-
Άλλο	7,8%	10,6%	8,4%	6,7%	32,5%	17,5%	29,1%	6,7%
Σύνολο	100%	100%	100 %	100%	100 %	100%	100%	100%

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι τοπικές κοινωνίες τις οποίες επισκεφθήκαμε, όπως φαίνεται από τα χαρακτηριστικά των κατοίκων των περιοχών αυτών, είναι κοινωνίες υπό μετάβαση. Ο αναπροσανατολισμός της ενεργειακής πολιτικής της χώρας τα τελευταία χρόνια έχει σημαντικές επιπτώσεις στα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων και την κοινωνική στρωμάτωση των

Πίνακας 8
Ικανοποίηση από το οικογενειακό εισόδημα

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερασίνη	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας
Καθόλου ικανοποιητικό, Με δυσκολία τα βγάζω πέρα	29,5%	36,9%	44,2%	58,6%	53,3%	29,9%	51,3%	20%
Μέτριο	44,5%	36%	35,3%	24,1%	32,7%	40,3%	35,2%	40%
Ικανοποιητικό, Πολύ ικανοποιητικό	29%	27,1%	20,6%	17,2%	14,1%	29,9%	13,5%	40%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

ενεργοφόρων περιοχών. Πρόκειται για περιοχές οι οποίες κατά το χρόνο της έρευνας οικόονται από κατοίκους με μειούμενο κοινωνικό κεφάλαιο που σταδιακά οδηγούνται σε κατάσταση αρχικά στάσιμης και αργότερα καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Η εξάρτηση του βίου των κατοίκων από την εκμετάλλευση του ντόπιου ενεργοφόρου κοιτάσματος ή της τοπικής πηγής ενέργειας είναι εμφανής και αδιαμφισβήτητη. Το ίδιο ισχύει και για τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά και τις αναπτυξιακές προοπτικές όχι μόνο των κοινωνιών αλλά και των περιοχών της έρευνας. Η μετάβαση από ένα πρότυπο αγροτικής εκμετάλλευσης της γης είτε προς ένα πρότυπο βιομηχανικής εκμετάλλευσης των έγγειων πόρων είτε προς ένα πρότυπο παροχής υπηρεσιών είναι επίσης φανερό και εξίσου αδιαμφισβήτητο. Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των ερωτώμενων που ακολουθούν, τέλος, πρέπει να κατανοηθούν υπό το πρίσμα της ανεργίας που μαστιάζει το 1/3 του πληθυσμού των περιοχών που επισκεφθήκαμε και της υποκειμενικής φτώχειας, όπως την βιώνει η πλειοψηφία των κατοίκων τους οποίους συμβουλευτήκαμε.⁴⁰

40. Σχετικά με τα επίπεδα της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης, βλ. ενδεικτικά το Γιαννίτσας, Ζωγραφάκης, 2016.

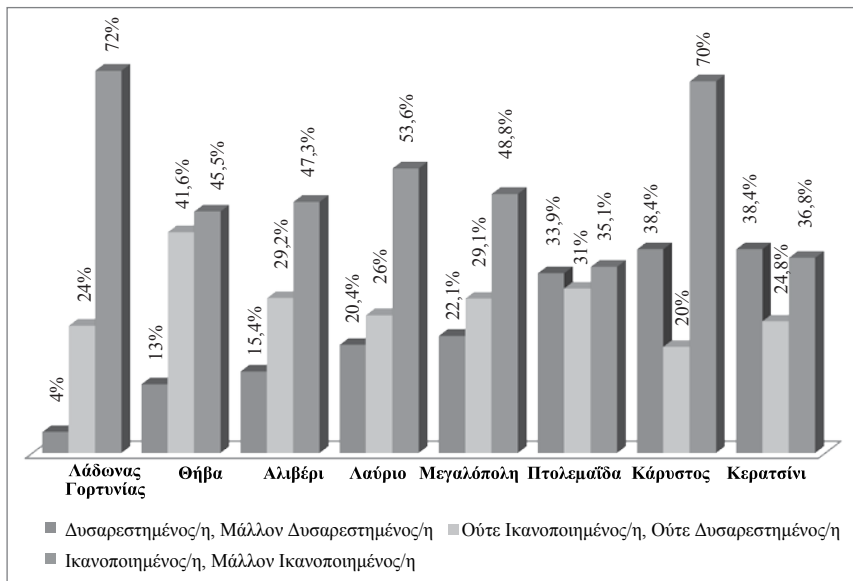
3.2. Στάσεις και αντιλήψεις των κατοίκων των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών για την εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή

Επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής και το περιβάλλον

Σε γενικές γραμμές, οι κάτοικοι των περιοχών της εμπειρικής έρευνας εμφανίζονται ικανοποιημένοι από την ποιότητα ζωής στην περιοχή στην οποία ζουν. Μεγαλύτερα ποσοστά ικανοποίησης διαπιστώνονται στις ορεινές ηπειρωτικές περιοχές με πλούσια πανίδα και χλωρίδα (Γορτυνία Αρκαδίας). Επίσης, υψηλά ποσοστά καταγράφονται σε περιοχές με φυσικό κάλλος και πρόσβαση στο θαλάσσιο μέτωπο (Κάρυστος). Τα μικρότερα ποσοστά ικανοποίησης και μια διάθεση αμφιθυμίας αποτυπώνονται στις περιπτώσεις των κατοίκων της λιγνιτοπαραγωγικής Πτολεμαΐδας και του υπεραστικοποιημένου και πολλαπλά επιβαρυσμένου Κερατσινίου. Οι απαντήσεις των ερωτώμενων στις δύο αυτές περιοχές ισο-κατανέμονται μεταξύ της ικανοποίησης και δυσανεξίας από την ποιότητα ζωής στον τόπο κατοικίας (Γράφημα 8).

Γράφημα 8

Ικανοποίηση από την ποιότητα ζωής στην περιοχή κατοικίας

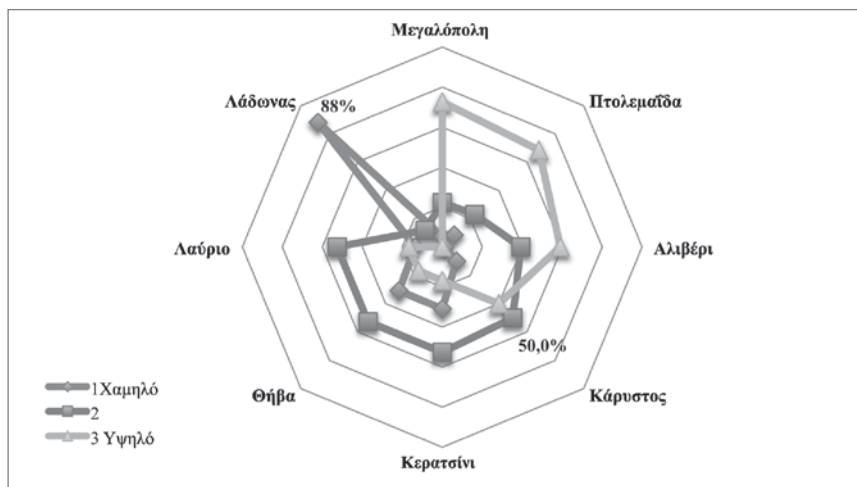
Τα ποσοστά των απαντήσεων σε μια σειρά ερωτήσεων στάσεων των κατοίκων υποδεικνύει ότι οι κάτοικοι των περιοχών στις οποίες φιλοξενούνται μονάδες που λειτουργούν ή λειτουργήσαν επί σειρά ετών κατά βάση με την εκμετάλλευση λιγνίτη ή/και μαζούτ και πετρελαίου για την παραγωγή ενέργειας –όπως χαρακτηριστικά οι περιοχές της Μεγαλόπολης, της Πτολεμαΐδας και του Αλιβερίου– όλο και περισσότερο εκτιμούν πως από τη λειτουργία των εργοστασίων παραγωγής ενέργειας προκλήθηκαν περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις στο φυσικό περιβάλλον. Χαρακτηριστικά αναφέρουν τη ρύπανση των υδάτων, την ατμοσφαιρική ρύπανση, την παραγωγή και απόθεση απόβλητων, τη δημιουργία θορύβου και τη διατάραξη της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Συμβουλευόμενοι το Γράφημα 8, διαπιστώνουμε πως για τους κατοίκους της Γορτυνίας δεν ανακύπτει θέμα περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων που να συνδέεται με την μακρόχρονη λειτουργία του υδροηλεκτρικού σταθμού του Λάδωνα στην περιοχή. Επιπλέον, στις μετρήσεις μας, οι κάτοικοι των περιοχών Λαυρίου, Θήβας, Κερατσινίου, που φιλοξένησαν κατά καιρούς και φιλοξενούν και σήμερα μονάδες παραγωγής ενέργειας με αξιοποίηση των εισαγόμενων κατά κανόνα πόρων μαζούτ και φυσικού αερίου, αλλά και οι κάτοικοι της Καρύστου, περιοχής με αρκετά εγκατεστημένα αιολικά πάρκα, εκτιμούν μια μετριασμένη επίδραση της λειτουργίας των μονάδων παραγωγής ενέργειας τις οποίες φιλοξενούν στην περιοχή τους στην αλλοίωση του περιβάλλοντος ή σε άλλες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις. Όπως υποστηρίζουν οι ίδιοι, η σημαντικότερη επίπτωση κατά τη γνώμη τους είναι ο περιορισμός της αγροτικής παραγωγής και η συρρίκνωση του σχετικού πρωτογενούς τομέα (Γράφημα 9).

Αντίθετα, για τους κατοίκους των περιοχών Μεγαλόπολης, Πτολεμαΐδας, Λαυρίου, Κερατσινίου, και Αλιβερίου το βασικότερο πρόβλημα που προκάλεσε η εγκατάσταση και η λειτουργία της/των μονάδας/ων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή τους ήταν η περιβαλλοντική ρύπανση, με έμφαση στην πρόκληση ανιάτων ασθενειών και θανάτων στους περιοίκους (Γράφημα 10).

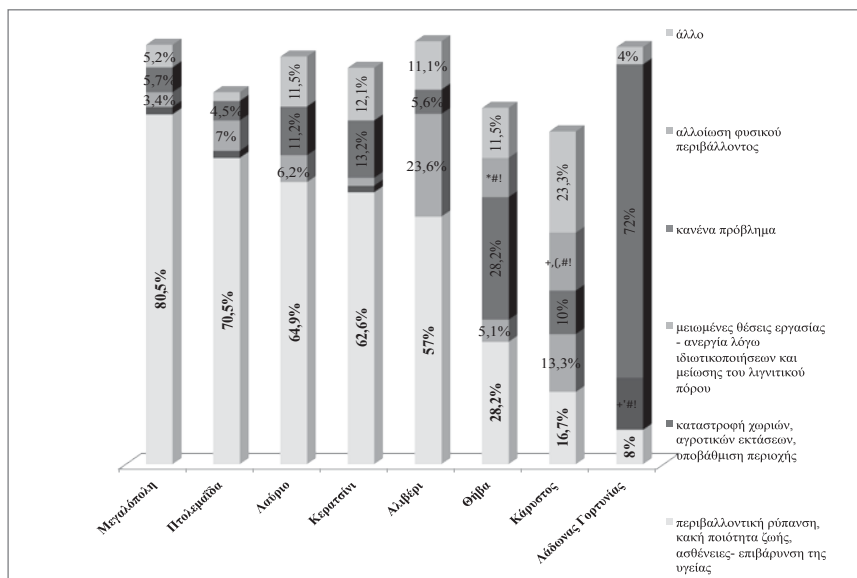
Γράφημα 9

Επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος από την εγκατάσταση
και λειτουργία της μονάδας παραγωγής ενέργειας

Γράφημα 10

Το σημαντικότερο πρόβλημα της εγκατάστασης και λειτουργίας
της/των ΜΠΕ για την περιοχή

Βέβαια οι κάτοικοι των λιγνιτοφόρων περιοχών της Μεγαλόπολης και της Πτολεμαΐδας αναγνωρίζουν την εφαρμογή συχνών μετρήσεων της ρύπανσης από τις αρμόδιες αρχές στην περιοχή για την προστασία των κατοίκων, την εφαρμογή φιλικότερων πρακτικών για το περιβάλλον όπως και την έναρξη έργων αποκατάστασης του φυσικού περιβάλλοντος μετά την χρόνια καταστροφή του από την εξόρυξη λιγνίτη (Πίνακας 9).

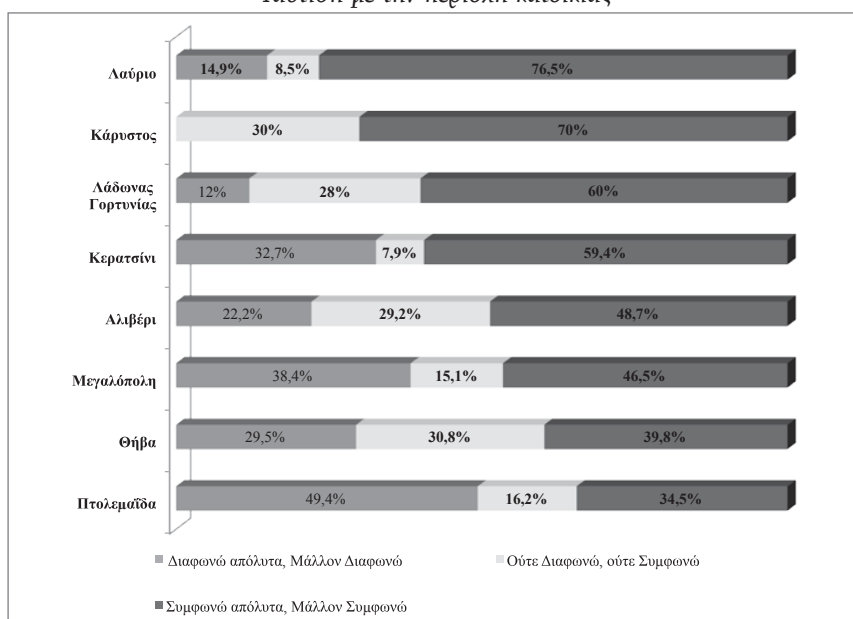
Πίνακας 9
Δράσεις που γίνονται στην περιοχή

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Θήβα
Συχνές μετρήσεις της ρύπανσης	41,2	60,3	8,3	-
Εφαρμογή φιλικότερων στο περιβάλλον πρακτικών	54,4	43,2	8,5	-
Ύπαρξη έργων αποκατάστασης του φυσικού περιβάλλοντος	37,6	45,3	2,8	-
Επιδότηση της αποκατάστασης του περιβάλλοντος της περιοχής με στόχο τη μετάβασή της στη μεταλιγνιτική εποχή	23,7	19,7	5,6	-

Στη συνέχεια, η εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών μορφών παραγωγής ενέργειας έχει δημιουργήσει σήμερα μια δυσανεξία διαβίωσης στην περιοχή του πληθυσμού των τοπικών κοινωνιών ιδιαίτερα, των νέων, οι οποίοι φεύγουν, πηγαίνουν σε άλλες περιοχές για αναζήτηση εργασίας. Ένας στους δύο ερωτώμενους κατοίκους της Πτολεμαΐδας (49,4%) και δύο στους πέντε κατοίκους της Μεγαλόπολης (38,4%) δηλώνουν πως η περιοχή που κατοικούν δεν είναι αυτή που θα ήθελαν να ζουν. Οι λόγοι εντοπίζονται στις σύνθετες επιβαρύνσεις των περιοχών αυτών σήμερα, οι οποίες πλήττονται όχι μόνο από τη ρύπανση αλλά και την ανεργία. Νέες μονάδες παραγωγής δεν κατασκευάζονται, μονάδες παροπλίζονται, λιγνιτωρυχεία βρίσκονται σε αποδρομή εν όψει εισόδου στη μεταλιγνιτική εποχή. Έτσι, οι κάτοικοι των περιοχών αυτών οδηγούνται στην αποταύτιση από την περιο-

χή κατοικίας τους (Γράφημα 11). Αυτό δεν ισχύει στις λοιπές περιοχές του δείγματος. Κι εδώ ίσως εντοπίζεται η βάση του παράδοξου των λιγνιτικών περιοχών της χώρας, με τους κατοίκους, αφενός, να αναγνωρίζουν τους κινδύνους από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών μορφών ενέργειας για το περιβάλλον και την υγεία, ενώ, αφετέρου, να αναζητούν με δυναμικό τρόπο τη δημιουργία νέων μονάδων παραγωγής στην περιοχή για τη συντήρηση και δημιουργία θέσεων εργασίας. Εδώ στηρίζεται και η νομιμοποίηση της παρουσίας του ξενιστή (της Δ.Ε.Η. εν προκειμένω).

Γράφημα 11
Ταύτιση με την περιοχή κατοικίας

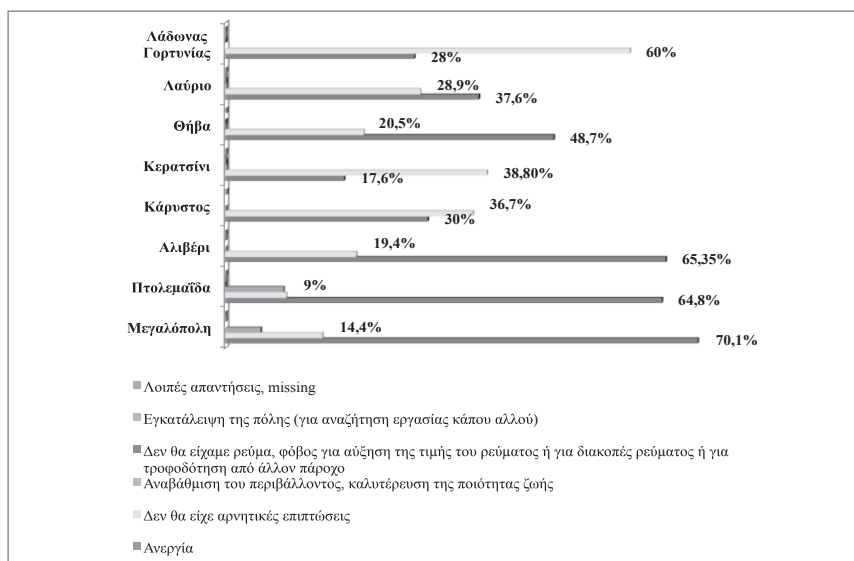

Η εξάρτηση της τοπικής αγοράς εργασίας από τη συμβολή των εργοστασίων παραγωγής ενέργειας στην απορρόφηση εργατικού δυναμικού των περιοχών που φέρουν εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας έχει καταδειχθεί ήδη και στη βάση ποικιλίας δεδομένων. Στο σημείο αυτό αρκεί να επισημάνουμε ότι ακόμη και στην υποθετική περίπτωση που θα διακοπόταν η λειτουργία της μονάδας παραγωγής ενέργειας στην περιοχή τους οι

κάτοικοι της Μεγαλόπολης, της Πτολεμαΐδας, του Αλιβερίου και της Θήβας επισημαίνουν ότι η σημαντικότερη αρνητική επίπτωση από το κλείσιμο της μονάδας παραγωγής θα ήταν η απώλεια των υπάρχοντων και εν δυνάμει θέσεων εργασίας (Γράφημα 12).

Γράφημα 12

*Η σημαντικότερη συνέπεια στη ζωή σας
από το κλείσιμο της μονάδας παραγωγής ενέργειας της περιοχής σας*

Επιπτώσεις για την οικονομία και την τοπική κοινωνία

Στη συνέχεια, οι απαντήσεις του πληθυσμού της έρευνας σε μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με τις επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στις κατά τόπους περιοχές της έρευνας αποκαλύπτουν πως στις περισσότερες περιοχές της έρευνας, κατά τη γνώμη των κατοίκων, η εγκατάσταση και η λειτουργία της μονάδας παραγωγής ενέργειας στην περιοχή φαίνεται πως συνέβαλε θετικά στη βελτίωση των περιοχών αυτών και στην ποιότητα ζωής των κατοίκων, καθώς προσέδωσε οικονομική και παραγωγική ώθηση στην περιοχή, θέσεις εργασίας στις μονάδες παραγωγής ενέργειας (δημιουργία υποδομών, λειτουργία των εργοστα-

σίων και των ορυχείων), έσοδα στην τοπική κοινωνία, συνοδά οφέλη όπως η τηλεθέρμανση και ο τοπικός πόρος ανάπτυξης, και ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας (Γράφημα 13 κατωτέρω).

Μειριοπαθή θέση επί των ζητημάτων αυτών υιοθετούν οι κάτοικοι της Καρύστου και του Κερατσινίου. Σημαντικό είναι πως για την περιοχή της Καρύστου οι κάτοικοι φαίνεται να έχουν επηρεαστεί από τα συγκυριακά γεγονότα που συνέβησαν κατά τους μήνες Ιουλίου και Αυγούστου 2016. Οι κάτοικοι της περιοχής της Καρυστίας συνδέουν τις δεκαέξι και πλέον πυρκαγιές στο όρος Όχη και την ευρύτερη περιοχή που προκλήθηκαν από τα υπέργεια καλώδια σύνδεσης των αιολικών πάρκων με το δίκτυο μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας,⁴¹ με την επισφαλή και αναξιόπιστη λειτουργία του δικτύου. Η παραπάνω συγκυριακή περίπτωση των πυρκαγιών φαίνεται πως έχει προσδιορίσει την αρνητική στάση των κατοίκων της περιοχής απέναντι στην εγκατάσταση αιολικών πάρκων στην περιοχή η οποία, ως σημειώσουμε, ότι διαθέτει ένα από τα σημαντικότερα αιολικά δυναμικά της χώρας.

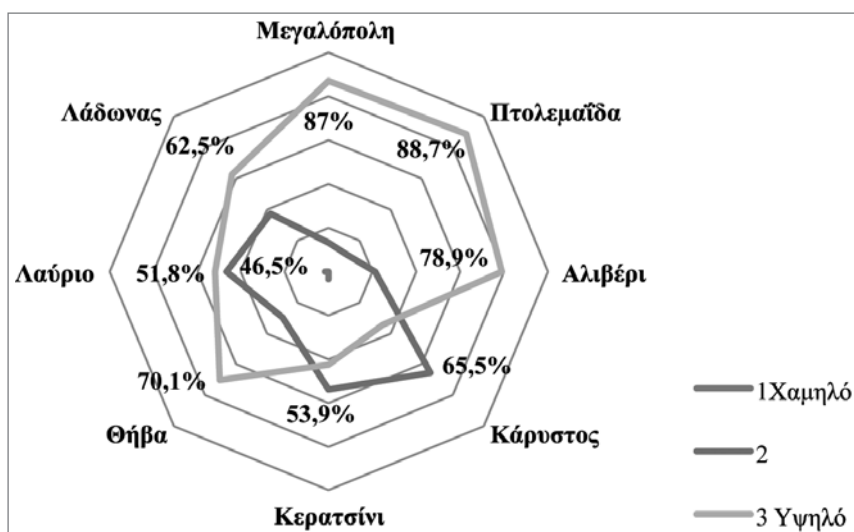
Όσον αφορά την μειριοπαθή αποδοχή των κατοίκων του Κερατσινίου της λειτουργίας μονάδας φυσικού αερίου στον όρμιο του Αγ. Γεωργίου, η στάση τους εκτός από την αντανάκλαση προσδοκιών εξασφάλισης θέσεων εργασίας πιθανά να σχετίζεται με συγγνωστή άγνοια των κατοίκων και έκφανση στρουθοκαμηλισμού: όπως διαπιστώσαμε, κάποιοι κάτοικοι αρνούνται την ίδια την ύπαρξη της μονάδας, διότι *δεν τη βλέπουν από το σπίτι τους*, ή τη λειτουργία της, διότι *είναι μακριά από εμάς*, ή πραγματικά αγνοούν τον τύπο της μονάδας παραγωγής ενέργειας. Τέλος, ένας στους τρεις (33,8%) ερωτώμενους της περιοχής διαθέτει συγκεχυμένη σχετικά πληροφορία. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Πίνακα 10 (κατωτέρω), το 16,5% των ερωτώμενων γνωρίζει απλά και μόνο την ύπαρξη του εργοστασίου της Δ.Ε.Η. στην περιοχή, γεγονός που ίσως δικαιολογείται καθώς το εργοστάσιο παρέ-

41. Όταν η ένταση του αέρα είναι ισχυρή το παραγόμενο φορτίο από τις ανεμογεννήτριες είναι αρκετά μεγάλο. Η μεταφορά του ισχυρού φορτίου σε συνδυασμό με την ελλιπή συντήρηση του δικτύου, προκαλεί τη δημιουργία σπινθήρων οι οποίες με τη σειρά τους εξασφαλίζουν τις συνθήκες για πρόκληση πυρκαγιών. Οι κάτοικοι της περιοχής, ενόψει αυτών των περιστατικών, έχουν υποβάλει μηνύσεις κατά του ΔΕΔ-ΔΗΕ και αιτούνται με ψήφισμα την άμεση υπογειοποίηση των εναέριων καλωδίων (<https://www.efsyn.gr/arthro/i-notia-eyvoia-den-antehei-na-ginei-i-mpataria-tis-elladas>, πρόσβαση: 04/05/2017).

μενε για χρόνια σε κατάσταση ψυχρής εφεδρείας, και οι σχετικές συζητήσεις αφορούσαν κατά καιρούς είτε τη μετατροπή του εργοστασίου για λειτουργία με διαφορετικό ενεργειακό πόρο, είτε την αποδρομή του – ιδιαίτερα μετά από τις έντονες διαμαρτυρίες των κατοίκων κατά τα έτη 2012-2014 λόγω της ρύπανσης του λιμανιού του Αγίου Γεωργίου από τη λειτουργία του – είτε τη μόνιμη επαναλειτουργία του.⁴² Επίσης, ένα σημαντικό ποσοστό (17,3%) των κατοίκων της περιοχής διακατέχεται από τη λάθος εντύπωση, πως το εργοστάσιο λειτουργεί με τη χρήση λιγνίτη.

Γράφημα 13

Η εγκατάσταση και η λειτουργία της μονάδας παραγωγής ενέργειας συνέβαλε θετικά στη βελτίωση της περιοχής, βελτίωσε την ποιότητα ζωής των κατοίκων της περιοχής

42. Να σημειωθεί πως το έτος 2014 η Περιφέρεια Αττικής προχώρησε στην επιβολή προστίμου ύψους 20.000 ευρώ σε βάρος της Δ.Ε.Η. Α.Ε. για παραβάσεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Συγκεκριμένα, στη θέση Λιμανάκι των Ψαράδων (λιμανάκι Αγίου Νικολάου Κερατσινίου) διαπιστώθηκε εκτεταμένη ρύπανση λόγω της συνεχούς διαρροής πετρελαίου και κατάλοιπων μαζούτ προερχόμενα από τις παλαιές δεξαμενές αποθήκευσης πετρελαίου (πριν τη μετατροπή του σταθμού σε μονάδα φυσικού αερίου). Πετρελαιοειδή και άλλα κατάλοιπα διασταλάζουν εδώ και χρόνια από τη βάση των παλιών δεξαμενών στο έδαφος και στη συνέχεια μέσα στη θάλασσα, τα οποία καταλήγουν να εμφανίζονται σε μορφή πετρελαιοκηλίδας στην επιφάνεια της θάλασσας.

Πίνακας 10

Ποιες μονάδες παραγωγής ενέργειας υπάρχουν στην περιοχή σας;

	Μεγαλόπολη	Προλεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας
Γνωρίζω ότι λειτουργεί εργοστάσιο της Δ.Ε.Η. στην περιοχή	-	-	-	-	16,5%	1,3%	10,9%	-
Μονάδα παραγωγής ενέργειας με λιγνίτη	97,1%	97,5%	20,8%	3,3%	17,3%	1,3%	9,2%	-
Μονάδα φυσικού αερίου	65,1%	0,4%	95,8%	-	39,3%	25,6%	41,8%	-
Μονάδα παραγωγής ενέργειας με λοιπά ορυκτά καύσιμα (πετρέλαιο, μαζούτ, κ.λπ.)	5,8%	1,6%	15,3%	-	31,6%	-	42,3%	-
Υδροηλεκτρική μονάδα	3,5%	13,6%	2,8%	-	7,7%	-	9,6%	100%
Ατμοηλεκτρική μονάδα	10,6%	14,4%	9,7%	-	6,3%	3,8%	5,9%	-
Ανεμογεννήτριες	12,2%	4,1%	70,8%	96,7%	1,8%	87,2%	70,3%	-
Φωτοβολταϊκά	11%	21%	59,7%	60%	11,4%	94,9%	59,8%	-
Λοιπές απαντήσεις	0,6%	2,4%	-	3,3%	7,4%	2,6%	5,1%	-

Συμβατικές και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

Όπως αποδεικνύεται από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, οι Έλληνες πολίτες έχουν αποκτήσει πλέον ενεργειακή συνείδηση και είναι ενήμεροι για τις επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Πίνακας 11).

Πίνακας 11

Ποιες μονάδες παραγωγής ενέργειας θεωρείτε ότι παράγουν «καθαρή ενέργεια»;

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατοίνοι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας
Μονάδα παραγωγής ενέργειας με λιγνίτη (ορυχείο, εργοστάσιο)	2,5%	10,8%	1,4%	0,0%	2,1%	1,3%	0,9%	20%
Μονάδα φυσικού αερίου	34%	23,3%	63,9%	24,1%	36,3%	34,6%	31%	36%
Μονάδα παραγωγής ενέργειας με λοιπά ορυκτά καύσιμα (πετρέλαιο, μαζούτ, κ.λπ.)	0,6%	-	-	-	1,7%	2,6%	1,4%	-
Υδροηλεκτρική μονάδα	37,7%	28,4%	59,7%	48,3%	32,5%	38,5%	37%	80%
Ατμοηλεκτρική μονάδα	11,1%	7,8%	22,2%	17,2%	23,8%	16,7%	18,5%	4%
Ανεμογεννήτριες	66,7%	53,9%	72,2%	65,5%	62,9%	76,9%	74,5%	56%
Φωτοβολταϊκά	59,3%	59,5%	86,1%	72,4%	58,3%	85,9%	61,1%	64%
Εγκατάσταση επεξεργασίας Βιομάζας	7,4%	5,2%	16,7%	13,8%	8,3%	17,9%	11,1%	8%
Γεωθερμία	13,0%	14,7%	55,6%	55,2%	16,7%	29,5%	17,6%	12,0%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Περισσότεροι από το ήμισυ του πληθυσμού της εμπειρικής έρευνας υποστηρίζουν πως η χώρα θα πρέπει να δώσει έμφαση στην παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές (Πίνακας 12). Παρόλα αυτά, σημαντικό τμήμα των κατοίκων των λιγνιτικών περιοχών της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης επιμένουν στην παραγωγή ενέργειας από εκμετάλλευση του λιγνίτη, ενώ ένας στους τρεις κατοίκους του Κερατοινίου, του Λαυρίου και της Μεγαλόπολης υποστηρίζει τις νέες εγκα-

Πίνακας 13
Ακρίβεια ρεύματος

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας	Σύνολο
Διαφωνώ Απόλυτα- Μάλλον Διαφωνώ	14,5%	21,5%	5,6%	6,8%	5,6%	2,6%	6 %	8 %	10,3%
Ούτε Διαφωνώ Ούτε Συμφωνώ	12,7%	17,7%	8,3%	10,3%	5,3%	3,8%	6,9%	28%	10,2%
Μάλλον Συμφωνώ - Συμφωνώ Απόλυτα	72,9%	60,8%	86,1%	82,7%	89,1%	93,5%	87,1%	64 %	79,5%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

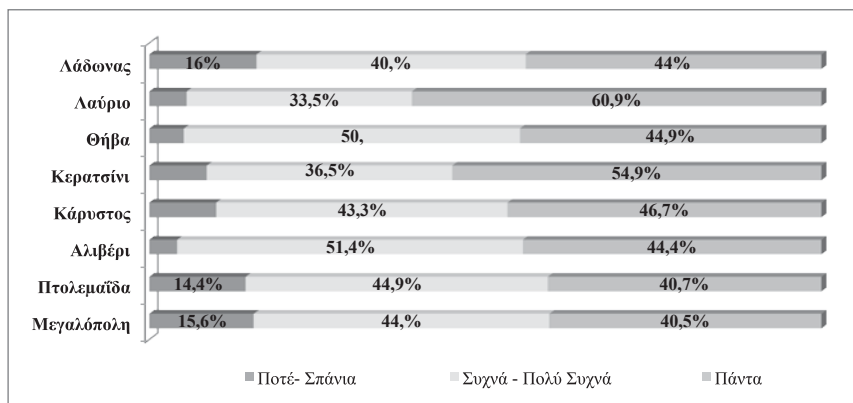
Η αποδοχή εννοιών και πρακτικών περιορισμού της σπατάλης και εξοικονόμησης ενέργειας ήταν συντριπτική για το σύνολο σχεδόν των ερωτηθέντων και σε όλες τις περιοχές της έρευνας (Πίνακας 14). Βέβαια, δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε πλήρως τις σχετικές στάσεις και κοινωνικές πρακτικές των κατοίκων λόγω της ποσοτικής φύσης του εργαλείου της εμπειρικής έρευνας. Δηλαδή, δεν είμαστε σε θέση να αναγνώσουμε αν στις σχετικές απαντήσεις των ερωτώμενων υπερισχύει μια σαφώς διαμορφωμένη *οικολογική συνείδηση*, αποτέλεσμα της οποίας είναι η εξοικονόμηση ενέργειας στην καθημερινότητα των κατοίκων, ή πρόκειται για μια έκφραση της παραδοσιακής αρετής *του νοικοκυρέματος στα του οίκου*, ιδιαίτερα από τις γυναίκες ερωτώμενες, ή ακόμη αν πρόκειται για μια ένδειξη της σύγχρονης *ένδειας* των κατοίκων.

Πίνακας 14
Ενδιαφέρον για εξοικονόμηση ενέργειας

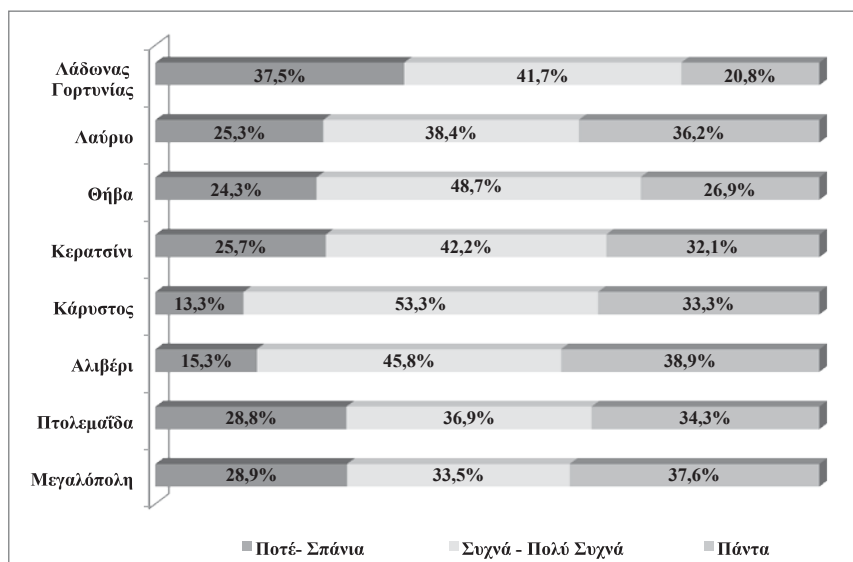
	Μεγαλόπολη	Πολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατοίνοι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας	Σύνολο
Ναι	91,8%	85,1%	82,4%	89,7%	92,4%	93,6%	90,6%	68,0%	89,2%
Όχι	6,5%	12,3%	16,2%	3,4%	4,9%	5,1%	6,8%	28%	8,3%
Δεν Γνωρίζω	1,8%	1,8%	1,5%	3,4%	1,9%	1,3%	2,1%	4,0%	1,9%
Δεν Απαντώ	-	0,9%	-	3,4%	0,8%	-	0,4%	-	0,5%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Προφανώς διαπιστώνεται η ύπαρξη σημαντικού βαθμού σχετικής ενημέρωσης αλλά και σχετική ευαισθητοποίηση των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών, ιδιαίτερα εν μέσω κρίσης. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας ανέφερε ότι ακολουθεί συγκεκριμένες βασικές πρακτικές για εξοικονόμηση ενέργειας μέσω της ελεγχόμενης χρήσης ρεύματος και ηλεκτρικής θέρμανσης: ενεργειακές συνήθειες που αντανακλώνται με συνέπεια σε σβήσιμο λαμπτήρων και ηλεκτρικών συσκευών όταν δεν είναι αναγκαίες, την επιλογή ηλεκτρικών συσκευών βάσει ενεργειακής απόδοσης, ακόμα και χρήση λαμπτήρων υψηλής ενεργειακής απόδοσης (Γραφήματα 14-16). Βέβαια, όπως αναφέρθηκε ήδη, οι στάσεις και οι πρακτικές αυτές πέρα από το ότι ενδεχομένως να αντανακλούν την οικολογική συνείδηση και την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των ερωτηθέντων υποκρύπτουν και ατομικές πρακτικές αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης. Επιπλέον, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι η οικολογική ευαισθησία και οι σχετικές περιβαλλοντικές τοπικές αντιστάσεις μπορούν να καμφθούν. Σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και ανεργίας, οι ερωτηθέντες αποδέχονται την εγκατάσταση και λειτουργία τόσο συμβατικών όσο και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με την αξίωση της κατά προτεραιότητα απασχόλησης στις μονάδες παραγωγής ενέργειας του ντόπιου πληθυσμού.

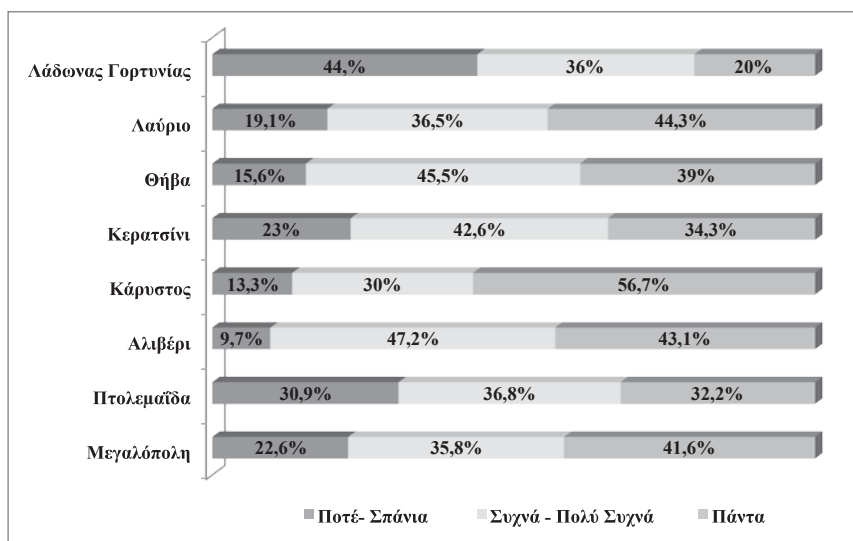
Γράφημα 14
Σβήσιμο λαμπτήρων/ηλεκτρικών συσκευών

Γράφημα 15
Επιλογή ηλεκτρικών συσκευών βάσει ενεργειακής απόδοσης

Γράφημα 16
Χρήση λαμπτήρων υψηλής ενεργειακής απόδοσης

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων και οι αντιστάσεις

Οι ερωτώμενοι στην πλειονότητά τους προτείνουν ότι τα εκπονούμενα πλέον επενδυτικά σχέδια θα πρέπει να δώσουν έμφαση σε τεχνολογίες φιλικότερες στο περιβάλλον και μετά από εμπειριστατωμένη μελέτη ειδικών (Πίνακας 15). Οι ειδικοί φαίνεται πως συγκεντρώνουν τις προτιμήσεις των κατοίκων, σε συνολικό ποσοστό 39,2% των ερωτηθέντων, αναφορικά με το ειδικό βάρος της συμμετοχής και της γνώμης τους για τα τεκταινόμενα στο πεδίο της ενέργειας στην περιοχή. Οι ειδικοί φαίνεται να είναι εκείνοι τους οποίους εμπιστεύονται περισσότερο οι κάτοικοι των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την εγκατάσταση εργοστασίων ή μονάδων παραγωγής ενέργειας. Με αυτόν τον τρόπο οι κάτοικοι των ενεργοφόρων περιοχών αναγνωρίζουν τη συμβολή και τη σημασία των προκαταρκτικών μελετών προκειμένου να διαγνωστούν αξιόπιστα οι επιπτώσεις αλλά και να διασφαλιστούν και τα αντίβαρα των σχετικών επενδύσεων για τις τοπικές κοινωνίες. Οι ερωτηθέντες εκτιμούν πως η θέση των κατοίκων της τοπικής κοινωνίας (συνολικό ποσοστό 15,4%) αλλά και των ιθυνόντων της τοπικής αυτοδιοίκησης (12,3%)

θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων σχετικά με την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στις κατά τόπους περιοχές. Αυτά τα δεδομένα προτείνουν ότι η διασφάλιση της συνεργασίας των τοπικών αρχών και της τοπικής κοινωνίας είναι αδιαπραγμάτευτος όρος (*condition sine qua non*), προκειμένου να εξασφαλισθεί η δεκτικότητα και η αποδοχή των όποιων επενδυτικών σχεδίων που αφορούν στην περιοχή (Πίνακας 15).

Πίνακας 15

Λήψη αποφάσεων για εγκατάσταση Μονάδων Παραγωγής Ενέργειας

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερασίνη	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας	Σύνολο
Ειδικοί	47%	34,2%	54,9%	24,1%	28,6%	67,1%	38,7%	40%	39,2%
Τοπική αυτοδιοίκηση	14,9%	13,7%	4,2%	31%	11,7%	9,6%	11,3%	8%	12,3%
Περιφέρεια	5,4%	6,8%	4,2%	6,9%	3%	-	3,2%	-	4,1%
Κυβέρνηση	4,8%	6,4%	8,5%	13,8%	10,9%	6,8%	13,5%	-	8,9%
Κάτοικοι περιοχής – τοπική κοινωνία	12,5%	14,1%	22,5%	13,8%	22,9%	9,6%	10,8%	8%	15,4%
Τοπικοί Σύλλογοι πολιτών	1,2%	1,7%	4,2%	-	1,1%	1,4%	2,3%	-	1,7%
Άλλο	12,5%	21,8%	1,4%	10,3%	20,3%	4,1%	16,7%	44%	16,6%
Δεν γνωρίζω	-	1,3%	-	-	1,1%	-	3,6%	-	1,3%
Δεν απαντώ	1,8%	-	-	-	0,4%	1,4%	-	-	0,5%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Συνολικά αποτιμώντας τα δεδομένα του Πίνακα 15 σημειώνουμε ότι οι κάτοικοι των ενεργοφόρων περιοχών δείχνουν εξαιρετικά χαμηλή εκτίμηση και εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση και τις κεντρικές υπηρεσίες του κράτους. Το ίδιο ισχύει και για σχετικά απομακρυ-

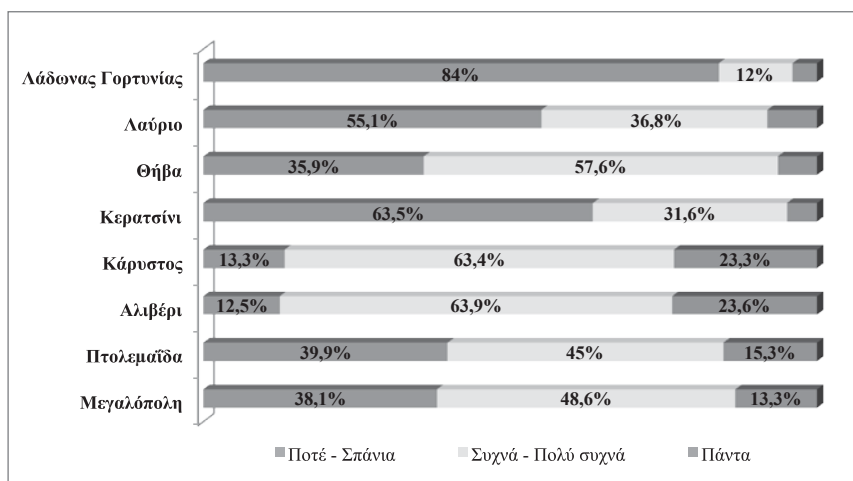
σμένες από τους τόπους παραγωγής ενέργειας διοικήσεις των Περιφερειών. Οι τοπικές Αρχές αν και καταγράφουν σχετικά υψηλότερα ποσοστά προτιμήσεων από τις παραπάνω περιπτώσεις, μακράν απέχουν από τις ικανοποιητικές επιδόσεις. Χαμηλό είναι και το ποσοστό των ερωτώμενων μελών των τοπικών κοινωνιών (1/6 περίπου του συνόλου) που δηλώνουν πως η τοπική κοινωνία πρέπει να έχει λόγο και να ακούγεται η φωνή της στα κέντρα λήψης των σχετικών αποφάσεων. Οι απαντήσεις αυτές είναι δηλωτικές της απογοήτευσης και της καχυποψίας των κατοίκων των ενεργοφόρων περιοχών απέναντι στις Αρχές του τόπου και της χώρας γενικά, οι δε εξαιρέσεις κάποιων υψηλότερων ποσοστών που καταγράφονται ανά περιοχή της έρευνας δεν αναιρούν την συνολική εικόνα κρίσης εμπιστοσύνης στο σύστημα κεντρικής διοίκησης αλλά και αυτοδιοίκησης της χώρας.

Στη συνέχεια εξετάζοντας τις αντιστάσεις των τοπικών κοινωνιών διαπιστώνουμε ότι οι αντιδράσεις και οι συναινέσεις εμφανίζουν παροδικότητα και επηρεάζονται από τον ενεργοφόρο τόπο και τον προς εκμετάλλευση ενεργειακό πόρο της περιοχής αλλά και τη συγκυρία. Οι αντιδράσεις και οι αντιστάσεις καθώς και η αδιαφορία ή οι συναινέσεις χαρακτηρίζονται από εντοπιότητα, και είναι ευθέως ανάλογες των ιδιαίτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει κάθε περιοχή. Οι ερωτηθέντες εμφανίζονται επιφυλακτικοί και, όπως φαίνεται, η ατομική δράση υπερισχύει της συλλογικής στη συνείδηση και τις πρακτικές των κατοίκων των περιοχών που επισκεφθήκαμε.

Συνολικά μιλώντας, η πλειονότητα των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας φαίνεται πως δεν δραστηριοποιούνται ενεργά, όσον αφορά ζητήματα που προκύπτουν από την εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή τους, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, (ενδεικτικά κλείσιμο ορυχείων ή μονάδων παραγωγής, μη δημιουργία υπεσχημένων νέων μονάδων που συνδέονται με προοπτικές απασχόλησης, έκτακτες περιστάσεις ρύπανσης και μολύνσεων υδροφόρου ορίζοντα/ατμόσφαιρας, κ.λπ.). Πιο συγκεκριμένα, και σύμφωνα με τα δεδομένα που αναγράφονται στα παραπάνω Γραφήματα 17-21, οι κάτοικοι στην πλειονότητά τους ενδιαφέρονται για τις επιπτώσεις της εγκατάστασης και λειτουργίας συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην περιοχή τους, όπως αποδεικνύεται από το ενδιαφέρον τους για την ανάγνωση σχετικών θεματικών δημοσιευμάτων. Όπου όμως η μορφή συλλογικής

δράσης που εκφράζει αντίθεση, αντίσταση ή διαμαρτυρία απαιτεί την προσωπική κινητοποίηση ή έκθεση, η πλειονότητα των κατοίκων των περιοχών της έρευνας εμφανίζεται επιφυλακτική, ανενεργή, ή/και αδιάφορη. Συνολικά μιλώντας οι κάτοικοι των περιοχών που επισκεφθήκαμε στην πλειονότητά τους δεν βάζουν εύκολα την υπογραφή τους σε σχετικές διαμαρτυρίες, σε ακόμη μικρότερα ποσοστά δεν υποστηρίζουν οικονομικά την οργάνωση σχετικών δράσεων διαμαρτυρίας, ενώ μόνο κατά το 1/5 ή το 1/4 και κατά περίπτωση περιοχής συμμετέχουν με την παρουσία τους σε σχετική συλλογική δράση διαμαρτυρίας. Η δε επιλογή υποψηφίων σε εκλογικές διαδικασίες που να συμφωνούν με τις περιβαλλοντικές απόψεις των ερωτηθέντων βρίσκεται πολύ χαμηλά στον κατάλογο των κριτηρίων πολιτικής τους αντιπροσώπευσης και εκπροσώπησης.

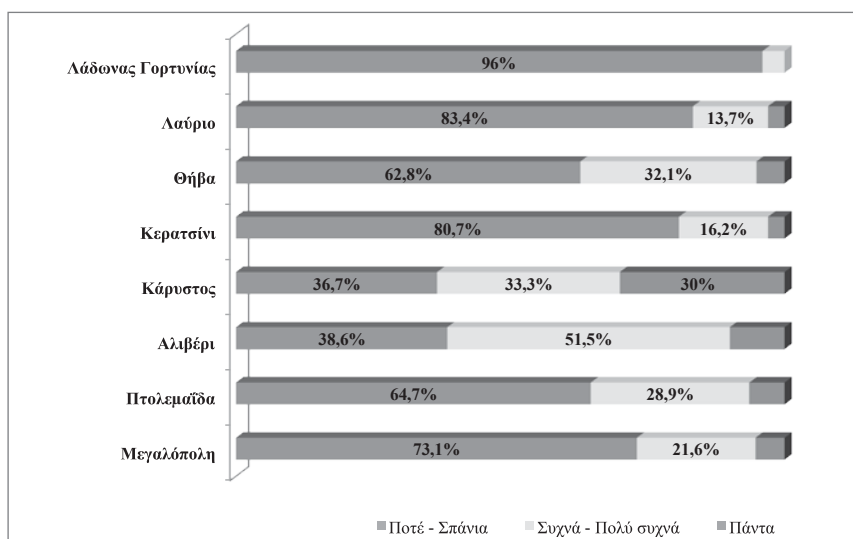
Γράφημα 17
Ανάγνωση δημοσιευμάτων

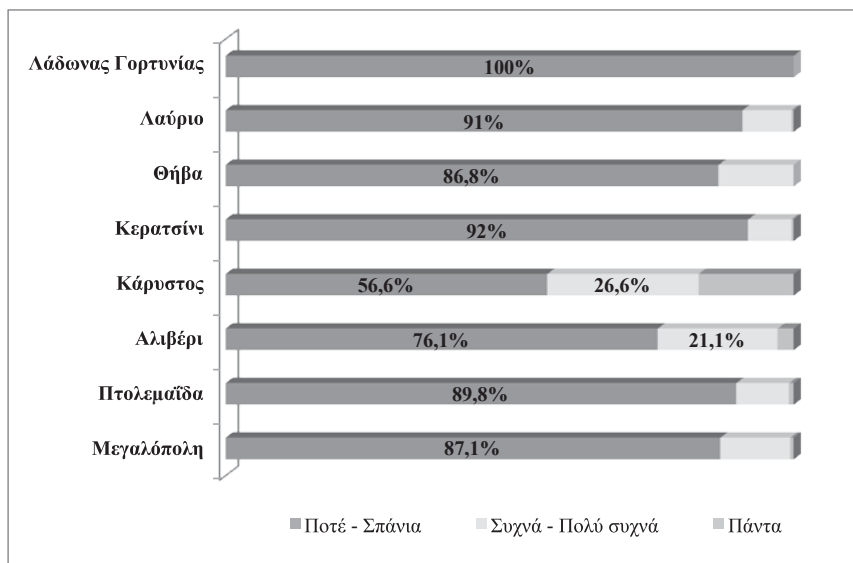
Τα παραπάνω δεδομένα αναφορικά με τις αντιστάσεις, τις αντιδράσεις καθώς και τις συναινέσεις ή την αδιαφορία των τοπικών κοινωνιών, πέρα από την ανάδειξη της κρίσης ή μάλλον της ήπιας του συλλογικού, κατά την τρέχουσα κοινωνικο-ιστορική συγκυρία, συναρτώνται και με τους ίδιους τους όρους συγκρότησης των τοπικών κοινωνιών. Ενδεικτική είναι η χαμηλή ανταπόκριση των ερωτώμενων στα συλλο-

γικά διακυβεύματα που αφορούν το πεδίο της ενέργειας στις λιγνιτικές περιοχές, των οποίων οι σημερινές κοινωνίες συγκροτήθηκαν με εποικισμούς και μετεγκαταστάσεις. Τα σχετικά δεδομένα ενδεχομένως υποκρύπτουν και ζητήματα κοινωνικής συνοχής στις κοινωνίες αυτές ή την ύπαρξη συλλογικοτήτων και συσσωματώσεων γύρω από διαφορετικά –μη κοινά για όλους– αιτούμενα. Συναρτώνται επίσης και με αυτές τις ίδιες τις δοξασίες, τις πεποιθήσεις και αντιλήψεις των κατοίκων για θέματα ενέργειας, οι οποίες υπογραμμίζουν και διατρέχουν τις σχετικές στάσεις και συμπεριφορές τους. Ενδεικτική είναι η απουσία γνώσης και ενδιαφέροντος των ερωτώμενων σχετικά με τη βιομάζα, η οποία κατά τους προνομιακούς πληροφορητές του έργου θα μπορούσε να δώσει βιώσιμες λύσεις στις τοπικές κοινωνίες, προϋποθέτει όμως ισχυρή κουλτούρα του συνεταιρίζεσθαι και συλλογικώς πράττειν η οποία δεν έχει μέχρι σήμερα αξιοπρόσεκτα διαφανεί. Στο σημείο αυτό αξίζει επιπλέον να τονίσουμε ότι οι πεποιθήσεις γύρω από το διακύβευμα της ενέργειας ως δημοσίου/κοινωνικού αγαθού ή εμπορεύσιμου προϊόντος φαίνεται πως διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο. Οι ερωτηθέντες της εμπειρικής μας έρευνας τοποθετήθηκαν επί των ζητημάτων αυτών ως ακολούθως:

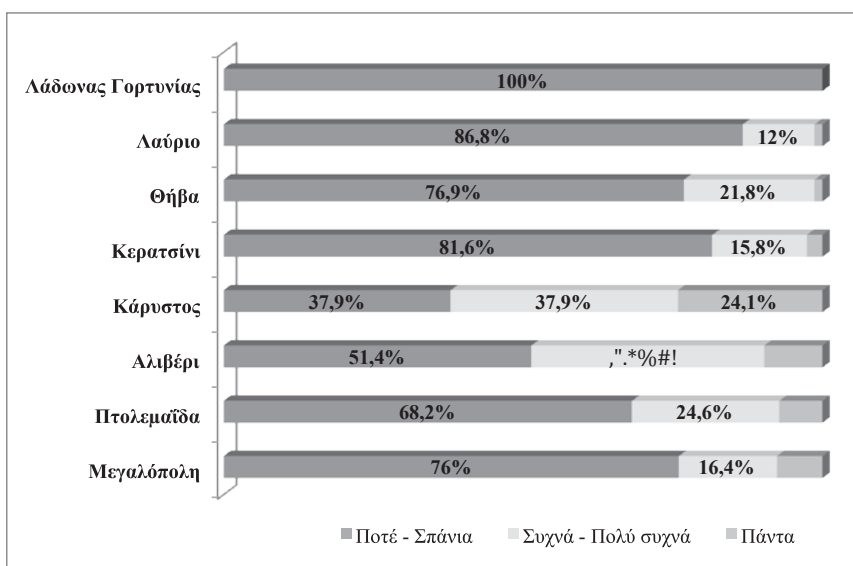
Γράφημα 18
Υπογραφή διαμαρτυρίας

Γράφημα 19
Χρήματα για οργάνωση τοπικής διαμαρτυρίας

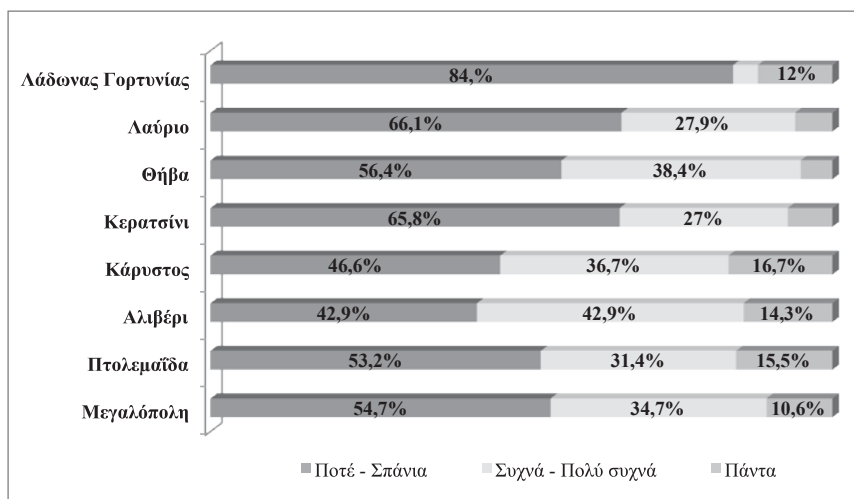

Γράφημα 20
Συμμετοχή σε διαμαρτυρία

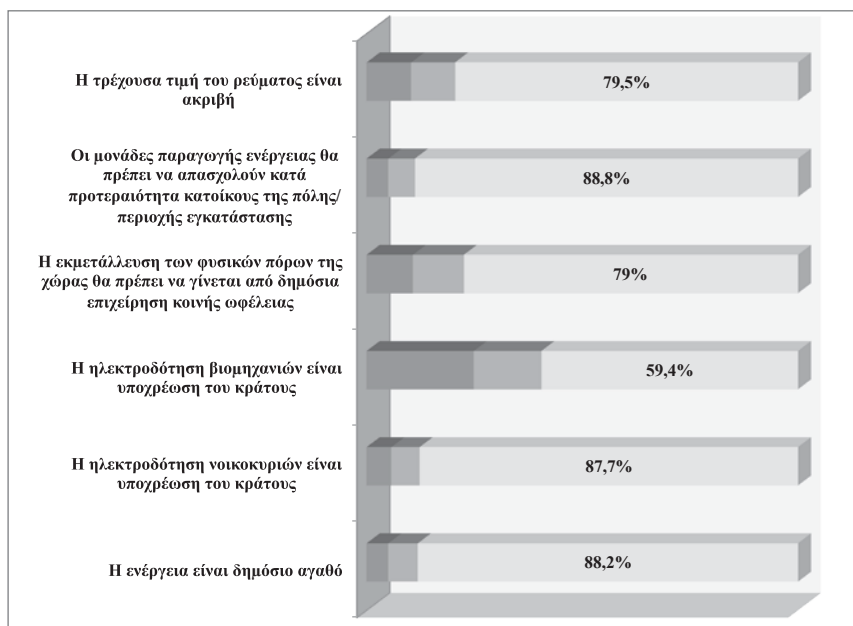
Γράφημα 21

Επιλογή υποψηφίου στις εκλογές επειδή συμφωνεί με τις απόψεις σας

Γενικά μιλώντας, η σχεδόν απόλυτη πλειονότητα των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας συμφωνεί με την άποψη ότι η ενέργεια είναι δημόσιο αγαθό (Πίνακας 16). Αυτή η πεποίθηση δεν υποδηλώνει αναγκαστικά μια συγκεκριμένη ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτηση. Μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί και με όρους μιας θετικής βιωματικής εμπειρίας των ερωτώμενων από την εξαιρετικά ικανοποιητική ασφάλεια και επάρκεια ενέργειας σε επίπεδο νοικοκυριού από την μέχρι σήμερα δραστηριοποίηση της Δ.Ε.Η. και τις αποδεκτές τιμές των σχετικών τιμολογίων ρεύματος λόγω της κρατικής παρέμβασης. Η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας επίσης συμφωνεί με την άποψη ότι η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της χώρας θα πρέπει να γίνεται από δημόσια επιχείρηση κοινής ωφέλειας (Πίνακας 17). Επίσης η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας συμφωνεί με την άποψη ότι η ηλεκτροδότηση των νοικοκυριών είναι υποχρέωση του Κράτους (Πίνακας 18). Αντιθέτως ο πληθυσμός της έρευνας στέκεται με αμφιθυμία και κατά περίπτωση μάλλον αρνητικά στην άποψη ότι η ηλεκτροδότηση των βιομηχανιών είναι υποχρέωση του Κράτους (Πίνακας 19). Η συγκριτική παρουσίαση των απαντήσεων εμφανίζεται στο Γράφημα 22.

Γράφημα 22
Βαθμός συμφωνίας με τις παρακάτω προτάσεις

Τέλος, οι αντιστάσεις καθώς και οι συναινέσεις ή η αδιαφορία των τοπικών κοινωνιών καθορίζονται και από τις αντιλήψεις, τις δοξασίες και τις πεποιθήσεις τους περί της αξίας του «ντόπιου» ενεργειακού πόρου για την περιοχή. Οι ερωτηθέντες κάτοικοι των τοπικών κοινωνιών θεωρούν στην πλειονότητά τους σημαντικής αξίας την ύπαρξη πηγών ενέργειας στην περιοχή τους, και όχι μόνο διότι με την εκμετάλλευσή τους παρέχουν διέξοδο στην ανεργία ή συνιστούν είδος προσπορισμού ιδιωτικού οικονομικού οφέλους, ενδεικτικά μέσω της απαλλοτριώσης γαιών. Οι απαντήσεις των ερωτηθέντων φαίνεται πως εγκολπώνουν ταυτόχρονα και τις αντιλήψεις τους για την ίδια την αξία και τον πλούτο που συνεπάγεται ο ενεργοφόρος πόρος για την περιοχή (ο λιγνίτης μας, τα νερά μας, το αιολικό δυναμικό της περιοχής μας κ.λπ.). Ενός πόρου ο οποίος είτε εκλαμβάνεται ως απόθεμα πλούτου, είτε ως προϊόν προς άμεση εκμετάλλευση, έχει αξία για την περιοχή και πρέπει να λειτουργεί κατά την αντίληψη των κατοίκων πρωτίστως προς όφελος και προς το συμφέρον της τοπικής κοινωνίας. Στην αντί-

ληψη αυτή της θεώρησης των φυσικών πόρων και πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, ως συλλογικών κοινών αγαθών ενδεχομένως εντοπίζεται, αφενός, η πρόσληψη της ενέργειας ως δημόσιου αγαθού και, αφετέρου, το συντριπτικής αποδοχής αίτημα των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών για απασχόληση στις εγκαταστάσεις εκμετάλλευσης των τοπικών πηγών ενέργειας κατά προτεραιότητα κατοίκων της περιοχής (Πίνακας 20).

Πίνακας 20
Αξία πηγών ενέργειας για την περιοχή

	Μεγαλόπολη	Πτολεμαΐδα	Αλιβέρι	Κάρυστος	Κερατσίνι	Θήβα	Λαύριο	Λάδωνας Γορτυνίας	Σύνολο
Διαφωνώ Απόλυτα-Μάλλον Διαφωνώ	19,4%	8,6%	8,3%	30%	41,3%	17,9%	26,5%	8%	23,1%
Ούτε Διαφωνώ Ούτε Συμφωνώ	11,8%	13,6%	18,1%	53,3%	17,7%	26,9%	16,2%	20%	17,3%
Μάλλον Συμφωνώ-Συμφωνώ Απόλυτα	68,9%	77,9%	73,6%	16,7%	41%	55,1%	57,2%	72%	59,7%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Ειδικότερα και αναφορικά με την έννοια του οφέλους για την τοπική κοινωνία από την εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή, σημειώνουμε επιπρόσθετα τα εξής:

Η έννοια του κοινωνικο-οικονομικού οφέλους αφορά την επίδραση εκείνων των παραγόντων που επηρεάζουν: (α) την κοινωνική αποδοχή ενός ενεργειακού έργου (εγκατάστασης και λειτουργίας μονάδας ή μονάδων παραγωγής ενέργειας με εκμετάλλευση τοπικών πόρων) από τους κατοίκους της περιοχής, (β) την προσφερόμενη ανταποδοτικότητα του έργου σε θέσεις απασχόλησης του ντόπιου εργατικού δυναμικού και την εξειδίκευσή του και (γ) την πραγματοποίηση συνοδών επωφελών έργων. Πιο συγκεκριμένα, τα συνοδά οφέλη αφορούν ενδεικτικά το σύστημα της τηλεθέρμανσης το οποίο λειτουρ-

γεί σε τέσσερα δημοτικά διαμερίσματα σε ολόκληρη τη χώρα. Τα δημοτικά διαμερίσματα που επωφελούνται από την παροχή θέρμανσης η οποία προκύπτει από ειδικό δίκτυο αγωγών που μεταφέρουν ζεστό νερό (θερμικό φορτίο) από τους λέβητες των κοντινών θερμοηλεκτρικών εργοστασίων της περιοχής είναι εκείνο της Πτολεμαΐδας (περιοχή πρώτης λειτουργίας το 1960), της Κοζάνης, του Αμύνταιου και της Μεγαλόπολης. Ο Τοπικός Πόρος Ανάπτυξης ή αλλιώς το Τέλος Ανάπτυξης Βιομηχανικών Περιοχών, ο οποίος κατοχυρώθηκε το 1996, αφορά ένα ποσοστό του ετήσιου τζίρου της Δ.Ε.Η. που κατανέμεται σε Περιφέρειες και ενεργειακούς Δήμους που φιλοξενούν λιγνιτικούς σταθμούς στα όριά τους. Στη χώρα είναι τρεις οι Περιφερειακές ενότητες που επωφελούνται του Τοπικού Πόρου Ανάπτυξης: η Περιφερειακή Ενότητα της Κοζάνης, της Φλώρινας και της Αρκαδίας.

Σχηματοποιώντας τις κοινωνικο-ιστορικές διαμεσολαβήσεις, στις πόλεις ενεργοφόρων περιοχών, όπως ενδεικτικά οι πόλεις της Πτολεμαΐδας, Μεγαλόπολης, Θήβας, συναντάμε αναπτυγμένες τοπικές βιομηχανίες όπου λειτουργούν βιομηχανικές μονάδες, παράγοντες ενός οικονομικού συστήματος εισόδου και εξόδου παραγωγικού προϊόντος, εισοδήματος και τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Στην περίπτωση του Κερατσινίου παρατηρούμε μια ανάπτυξη που στηρίζεται σε μια πυκνή βιομηχανική συγκέντρωση των σταθμών μεταφόρτωσης, των βιομηχανιών λιπασμάτων, τσιμέντου, και των εταιρειών πετρελαίου. Στην Κάρυστο και στο Αλιβέρι αναπτύσσονται κοιτάσματα οικονομίας με την λειτουργία βιοτεχνιών αλουμινίου, βιομηχανία χάλυβα και λατομείων πέτρας. Τα παραπάνω αποτελούν τμήματα μιας οικονομίας η οποία χρησιμοποιεί τις συνυπάρχουσες οικονομικές πηγές ώστε να συντηρήσει την ενότητα ενός τοπικού συστήματος παραγωγής. Κοντά σε αυτά διαπιστώνουμε τη δημιουργία βιώσιμης μικρο-μεσαίας επιχειρηματικότητας, όπως αυτές αποτυπώνονται στη λειτουργία των εμπορικών κέντρων του Λαυρίου, της Μεγαλόπολης και της Πτολεμαΐδας.

Εκτός των παραπάνω περιοχών, οι οποίες πέραν του ενεργειακού φορτίου με τη λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας μετατρέπονται σε σύμμεικτους βιομηχανικούς πόλους οικονομικών δραστηριοτήτων, στην περιοχή της Αρκαδίας αξιοποιούνται οι ενεργειακές υποδομές, τα εργοστάσια της Δ.Ε.Η., ως προβαλλόμενο προϊόν προσέλκυσης του τουριστικού ενδιαφέροντος. Ο ΥΗΣ Λάδωνας και οι θερμικές

μονάδες της Μεγαλόπολης προσελκύουν το μαθητικό και φοιτητικό ενδιαφέρον, φιλοξενώντας σχολεία και πανεπιστήμια στους χώρους τους, αναπτύσσοντας εκπαιδευτικά προγράμματα με τα σχολεία της περιοχής, παρέχοντας θέσεις πρακτικής άσκησης σε φοιτητές των Πολυτεχνικών Σχολών. Επιπλέον, οι μέχρι σήμερα περιορισμένες προσπάθειες αγροτουριστικής αξιοποίησης και προβολής της ευρύτερης περιοχής της Γορτυνίας αξιοποιούν τη φραγμολίμνη και το εργοστάσιο του ΥΗΣ Λάδωνα ως κομβικό σταθμό της τουριστικής περιδιάβασης στα χωριά της ορεινής Αρκαδίας.

Από την άλλη πλευρά, η εγκατάσταση και η λειτουργία των μονάδων παραγωγής στις περιοχές της έρευνας επιφέρει κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις στην τοπική ζωή και στις κοινωνικο-οικονομικές της δραστηριοποιήσεις. Οι αρνητικές κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις αναφέρονται: (α) στις ανησυχίες ή/και τεκμηριωμένες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις που συνοδεύονται από την υποβάθμιση του εδάφους, (β) στη θαλάσσια ρύπανση από την παροχέτευση των λημμάτων των εργοστασίων, (γ) στην αποστέρψη του ντόπιου ανθρώπινου δυναμικού από δραστηριότητες του πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, (δ) στην επιβάρυνση της υγείας των κατοίκων και των εργαζομένων στις μονάδες παραγωγής ενέργειας, (ε) στην κλιματική επιβάρυνση και τη διαταραχή της οικολογικής ισορροπίας.

Στις λιγνιτοφόρες περιοχές της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης διαπιστώνουμε πως η εγκατάσταση και λειτουργία των μονάδων παραγωγής ενέργειας όρισε και τις μεταβολές των κοινωνικο-οικονομικών συντελεστών της τοπικής κοινωνίας και των τόπων της περιοχής. Η έρευνά μας αποκαλύπτει πως όσον αφορά τις εν λόγω περιοχές οι εξωτερικές οικονομίες υποβαθμίζονται ενώπιον της κοινωνικής και οικονομικής δύναμης της εσωτερικής οικονομίας. Ταυτόχρονα, στη βάση μιας τοπικής οικονομίας που χαρακτηρίζεται από αυτάρκεια, επιβάλλεται μια κοινωνική συνοχή που διασφαλίζεται με ευρείες πλην όμως επιφανειακές συναινέσεις, επιβάλλεται η ταύτιση με την περιοχή των κατοίκων της και η ανεμπόδιστη λειτουργία του παραγωγικού μοντέλου. Όταν όμως οι όροι της μονοκαλλιέργειας αρχίσουν να διαταράσσονται (αλλαγή του παραγωγικού προτύπου, εκσυγχρονισμός ή παύση λειτουργίας μονάδων παραγωγής), με τις εναλλακτικές αναπτυξιακές στρατηγικές να είναι επί χρόνια μη ενεργές ή έστω περιορισμένες, τότε οι συναινέσεις διαταράσσονται και η

κοινωνική συνοχή μετατρέπεται σε ανοχή ή/και αποτροπή παραγωγικών ενεργειακών δραστηριοτήτων, που θα μπορούσαν να τιτλοφορηθούν ως «οχλούσες» για τον τόπο και τους κατοίκους του. Άρα λοιπόν, τα οφέλη από την εκμετάλλευση των τοπικών πόρων για την εξαρτημένη τοπική κοινωνία από αυτήν την εκμετάλλευση καθοδηγούν εν πολλοίς την επίτευξη συναινέσεων. Το ίδιο ισχύει και με την ισόρροπη κατανομή της ωφέλειας ανάμεσα στα μέλη των εξαρτημένων με αυτόν τον τρόπο τοπικών κοινωνιών. Διαφορετικά αναπτύσσονται ανταγωνισμοί και αντιδράσεις ανάμεσα σε συσσωματώσεις με ανταγωνιστικά *συμφέροντα*. Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα εμφανές στις περιπτώσεις των τοπικών κοινωνιών των λιγνιτικών περιοχών που προέκυψαν από εποικισμούς και μετεγκαταστάσεις πληθυσμών και όπου ο κοινωνικός διαχωρισμός σε *ντόπιους και ξένους* (μετεγκατασταθέντες) είναι εμφανώς και χωρικός διαχωρισμός με διακριτές συνοικίες οίκησης. Με βάση τις εκθέσεις των ερευνητών στο πεδίο διαπιστώνουμε ότι ο κοινωνικός και ο χωρικός αυτός διαχωρισμός αντανakλάται και στις απαντήσεις των ερωτώμενων του δείγματος και οι τοπικοί ανταγωνισμοί επίσης.

Σε συνέχεια των παραπάνω και στη βάση της *αξίας του ενεργειακού πόρου για την περιοχή* μπορεί να ερμηνευθεί και η αμφιθυμική στάση των κατοίκων της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης απέναντι στην εγκατάσταση και λειτουργία των λιγνιτικών εργοστασίων παραγωγής ενέργειας. Εκεί, παράλληλα με την υπεράσπιση της θέσης ότι η εγκατάσταση και η λειτουργία των μονάδων παραγωγής ενέργειας στην περιοχή βοήθησε στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου (ανοικοδόμηση, βιομηχανική ανάπτυξη, κ.λπ.) και στην κοινωνική αναβάθμιση των περιοίκων (εισόδημα, κοινωνική κινητικότητα), καθώς και την αναγνώριση της αξίας των πηγών ενέργειας για την περιοχή, εκφράζεται από τους κατοίκους μέτρια ικανοποίηση από την ποιότητα της ζωής τους στην περιοχή κατοικίας. Η αμφιθυμία των κατοίκων του Κερασινίου, Λαυρίου και Θήβας σχετικά με τη λειτουργία των ενεργειακών μονάδων παραγωγής στην περιοχή ενδεχομένως οφείλεται στα ήπια περιβαλλοντικά προβλήματα και στην μερική κοινωνικο-οικονομική βελτίωση των περιοχών αυτών λόγω της εγκατάστασης και λειτουργίας ενεργειακών παραγωγικών μονάδων που εδρεύουν στις περιοχές αυτές.

4. Συμπεράσματα

Στο σημείο αυτό επιχειρείται μια αρχική συνδυαστική και συνολική ερμηνεία των δεδομένων της εμπειρικής έρευνας με συνεπή αναφορά στα θεωρητικά προαπαιτούμενα και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν εξ αρχής.

Κατά το χρόνο της διεξαγωγής της εμπειρικής έρευνας, οι ενεργοφόρες περιοχές της χώρας βρίσκονται και αυτές, όπως και η ίδια η ενεργειακή πολιτική της χώρας, σε μετάβαση. Πρόκειται για *τοπικές κοινωνίες σε μετάβαση* από ένα δεδομένο και ήδη γνωστό μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας σε τοπικό επίπεδο σε ένα αδιευκρίνιστο «άλλο» πρότυπο παραγωγής που προϋποθέτει έναν νέο καταμερισμό της εργασίας λιγότερο ενταξιακό από τον προηγούμενο. Πρόκειται για τοπικές κοινωνίες και οικονομίες που χαρακτηρίζονται πραγματικά κατά τον χρόνο της έρευνας από αναστάτωση και αβεβαιότητα. Αβεβαιότητα που διαρκεί και επιτείνεται αφενός από την παράμετρο της ανεργίας –ιδιαίτερα των νέων μελών των τοπικών κοινωνιών εν μέσω της τρέχουσας οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα– και αφετέρου από τη γνώση και την επίγνωση των σύγχρονων διακυβευμάτων που απορρέουν από την ακολουθούμενη ενεργειακή πολιτική της χώρας για τις ενεργοφόρες τοπικές κοινωνίες. Στο σημείο αυτό, θεωρητικά μιλώντας, μπορούμε επίσης να διακρίνουμε μια διαφορετική επιστημολογική βάση της *αβεβαιότητας* που προκαλεί την κοινωνική δράση και τις κοινωνικές πρακτικές στις ενεργοφόρες κοινωνίες τις οποίες επισκεφθήκαμε, και η οποία συνδέεται με τη διακινδύνευση και τις «θεωρίες του απρόσμενου» (Χοβαρδάς, 2017, σελ. 93-121) ιδιαίτερα αναφορικά με ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον. Σε αυτό το πλαίσιο των θεωρητικών αναγνώσεων των «κινδύνων» και των «διακινδυνεύσεων» μπορεί ίσως να καταστεί περισσότερο κατανοητή η ένταση της εμπιστοσύνης των τοπικών κοινωνιών στους ειδικούς καθώς, «η διακινδύνευση και αβεβαιότητα παραπέμπουν άμεσα στην επιστήμη και την τεχνολογία κατά τη νεωτερική συνθήκη και το πρόγραμμα του Διαφωτισμού» (Χοβαρδάς, 2017, σελ. 93). Παράλληλα, η διάδοση των τεχνολογικών καινοτομιών κατά την ύστερη νεωτερικότητα «ανέδειξε περιπτώσεις ανάδυσης κινδύνων με απρόβλεπτες συνέπειες» (Χοβαρδάς, 2017, σελ. 95) όπως οι περιπτώσεις της πυρηνικής ενέργειας, της χρήσης ορυκτών

καυσίμων κ.λπ. Επιπλέον η συνάντηση του νεωτερικού υποκειμένου με το «απρόσμενο» ενδέχεται να καταλήξει «στην εξάρθρωση των κυρίαρχων κατασκευών» (Χοβαρδάς, 2017, σελ. 104-5) και τη γένεση νέων κοινωνικών παραστάσεων και αναπαραστάσεων που καθοδηγούν την ατομική και συλλογική δράση. Στη συνέχεια, τα δεδομένα της έρευνάς μας προτείνουν ότι η ατομική και συλλογική οικολογική κοινωνική δράση δεν φαίνεται πως εκπορεύονται από μια σταθερά παγιωμένη «περιβαλλοντική συνείδηση» αλλά από μια «περιβαλλοντική συμπεριφορά της καθημερινής ζωής» που αντανakλά κυρίως επιλογές που γίνονται σε επίπεδο νοικοκυριού, και εξαιρετικά ισχνά επιλογές που αντανakλούν «κοινωνικό περιβαλλοντισμό» ή την καθιερωμένη ταξινομία «περιβαλλοντικών συμπεριφορών μέσω συμμετοχής στα κοινά» ή την ταξινομία «περιβαλλοντικών συμπεριφορών παρέμβασης σε περιοχές».⁴³

Όπως φάνηκε από την εμπειρική μας έρευνα, οι κάτοικοι των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών είναι επαρκώς ενημερωμένοι για τα σύγχρονα διακυβεύματα στο πεδίο της ενέργειας και το πώς αυτά εξειδικεύονται στο τοπικό επίπεδο της κάθε ενεργοφόρου περιοχής. Η αβεβαιότητα, η αμφιθυμία και η δυσπιστία που εντοπίζονται στις απαντήσεις των ερωτηθέντων σε όλες τις περιοχές της έρευνας βασίζεται ακριβώς σε αυτή τη γνώση σε συνδυασμό με τη βιωματική τους εμπειρία. Μια βιωματική εμπειρία που αντιλαμβάνεται τους κραδασμούς της μετάβασης της ενεργειακής πολιτικής της χώρας προς την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας η οποία σε συνδυασμό με την τρέχουσα οικονομική κρίση έχει δημιουργήσει μια ανακατανομή των προτεραιοτήτων για τους κατοίκους των τοπικών κοινωνιών.

Τοπικές κοινωνίες σε μετάβαση συναντήσαμε λοιπόν σε όλες τις περιοχές της έρευνας. Μιας μετάβασης από μια εποχή επιφανειακής ευμάρειας σε μια εποχή της κοινωνικο-οικονομικής στασιμότητας ή/και μαρασμού. Είναι γεγονός ότι οι επενδύσεις που έγιναν κατά την εγκατάσταση και αρχική λειτουργία συμβατικών ιδιαίτερα μορφών και πηγών ενέργειας από το δημόσιο άλλαξαν το πρόσωπο των τοπικών κοινωνιών και οικονομιών με πλήθος μεταβιβάσεων και

43. Περί της διάκρισης ανάμεσα στην «περιβαλλοντική συνείδηση και την περιβαλλοντική συμπεριφορά και των ταξινομιών της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς, βλ. Δασκολιά, Μ. (2017), σελ. 215-237.

μετασχηματισμών: από το αγροτικό πρότυπο παραγωγής στο βιομηχανικό· από μια κατάσταση χαμηλής έντασης κοινωνικού κεφαλαίου σε υψηλότερης έντασης (βασισμένης ωστόσο στην αύξηση και ασφάλεια του εισοδήματος χάρη στη δημοσιο-υπαλληλοποίηση της εργασίας). Επίσης οι αλλαγές και οι μετασχηματισμοί συνδέονται με τον εποικισμό, την εσωτερική μετανάστευση και την μετεγκατάσταση περιοίκων, με μια ιδιότυπη και μάλιστα *εξαναγκαστική* αστικοποίηση με εμφανείς κοινωνικούς και χωρικούς διαχωρισμούς. Κατά τον χρόνο της έρευνας όμως, οι εξορυκτικές ενεργειακές αποεπενδύσεις στις λιγνιτοφόρες περιοχές, η στροφή προς την αγορά και εκμετάλλευση φυσικού αερίου και η επένδυση σε εγκατάσταση και λειτουργία Α.Π.Ε. έχουν καλλιεργήσει ένα κλίμα ατονίας στις τοπικές κοινωνίες και οικονομίες των ενεργοφόρων περιοχών. Όσο μεγαλύτερη είναι η εξάρτηση της περιοχής από την πηγή ενέργειας τόσο μεγαλύτερη η ένταση και η έκταση της στασιμότητας, του μαρασμού αλλά και της ένδειας. Όσο μεγαλύτερη η εξάρτηση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας από την πηγή ενέργειας, τόσο πιο εμφανής μια *βαλτωμένη* κοινωνική διαστρωμάτωση που αναπαράγεται στα ίδια χαμηλά επίπεδα αλλά και με εμφανή χαρακτηριστικά καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας –λόγω απώλειας εισοδήματος– για τους κατοίκους των περιοχών του δείγματος. Όσο μεγαλύτερη η εξάρτηση τόσο πιο αναιμική η αναπτυξιακή προοπτική λοιπών οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Όσο μεγαλύτερη η εξάρτηση από τον ενεργοφόρο πόρο της περιοχής τόσο πιο αποδομημένη η αγροτική παραγωγή της περιοχής λόγω των ποικίλης υφής μεταβάσεων, μετακινήσεων πληθυσμού και μεταβιβάσεων αγροτικής γης λόγω απαλλοτρίωσης ή άλλης –πλην της αγροτικής– εκμετάλλευσης. Βέβαια ο σύνδεσμος των κατοίκων με την αγροτική έγγειο ιδιοκτησία εξακολουθεί να παραμένει ισχυρός. Στις σύγχρονες συνθήκες κρίσης και αβεβαιότητας η ιδιοκτησία αυτή –όπου υπάρχει– προβάλλει ως ένα βασικό και αδι-αμφισβήτητο *καταφύγιο*.

Κατά τον χρόνο της εμπειρικής μας έρευνας οι ενεργοφόρες τοπικές κοινωνίες που επισκεφθήκαμε εμφανίζουν σημάδια *υποχώρησης*. Μιας αναπτυξιακής υποχώρησης που χαρακτηρίζεται από *υστέρηση* στην ένταση της παραγωγής και της εργασίας, καθώς και της αστικής μεγέθυνσης. Μιας *οπισθοδρόμησης* που χαρακτηρίζεται από την ήττα της συλλογικής δράσης, την κρίση εμπιστοσύνης στις κεντρικές

και τοπικές εξουσιαστικές δομές αλλά και την προσφυγή στην πεφωτισμένη γνώση των ειδικών ως ένα σημαντικό αντίβαρο. Μιας υστέρησης που χαρακτηρίζεται από την έλλειψη στρατηγικών δράσεων αποκατάστασης των ενεργοφόρων περιοχών από την εγκατάσταση και λειτουργία συμβατικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας μετά το πέρας της εκμετάλλευσης των τοπικών πόρων ή της συγκομιδής των αποβλήτων.

Ως αποτέλεσμα, εντοπίζεται κατά το χρόνο της έρευνας και ένα τμήμα του πληθυσμού των ενεργοφόρων τοπικών κοινωνιών που στρέφεται προς την κατεύθυνση του *ζυγίσματος*, του *ισοσκελισμού* των πόρων και των κερδών από την εκμετάλλευση των φυσικών πηγών παραγωγής ενέργειας. Πρόκειται για την δειλή και ισχνή εισχώρηση της λογικής των προς εξαγορά, εκμετάλλευση και επιχειρηματοποίηση πόρων ως *commodities*, η οποία όμως κατά το χρόνο της έρευνας δεν φτάνει στο να αναιρέσει την κυριαρχική άποψη στο κοινωνικό σώμα όλων των περιοχών που επισκεφθήκαμε για την ενέργεια ως *δημόσιο αγαθό*. Το σύνολο των δεδομένων μας προτείνει ότι η άποψη αυτή έτσι όπως εκφράστηκε μαζικά και δυναμικά υποδεικνύει ότι είναι μια βαθειά ριζωμένη πεποίθηση στο ελληνικό κοινωνικό σώμα που εδράζεται στην βιωματική κοινωνική εμπειρία. Ως εκ τούτου, συνιστά σήμερα εν μέσω οικονομικής κρίσης αλλά και απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας ένα σημαντικό πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό διακύβευμα.

Εν κατακλείδι, στο αντιφάγγισμα όλων των δεδομένων και των στοιχείων που οι ερωτώμενοι μας διέθεσαν, αποκαλύπτεται η ανάδυση και άλλων ερμηνευτικών δίπολων για μια ουσιαστική ανάγνωση των σχετικών με την ενέργεια διλημμάτων και διακυβευμάτων με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι κάτοικοι των ενεργοφόρων περιοχών και τα οποία καθορίζουν τις στάσεις και συμπεριφορές τους. Η εγκατάσταση και η λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας αδιαμφισβήτητα μεταμορφώνει το τοπίο και τα δεδομένα της ενεργοφόρου περιοχής, προκαλώντας επιπτώσεις στις κατά τόπους οικονομίες και κοινωνίες τόσο στο μακρο-επίπεδο όσο και στο μικρο-επίπεδο. Στο δίλημμα που ανακύπτει αναφορικά με την προσφορά εργασίας λόγω της εγκατάστασης και λειτουργίας σταθμών και μονάδων παραγωγής ενέργειας ή την πρόκληση αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων ακόμα και σημαντικών και μη αναστρέψιμων επιβαρύνσεων της

υγείας των μελών των τοπικών κοινωνιών, οι κάτοικοι επιλέγουν τον βιοπορισμό τους μέσω της ανταποδοτικότητας θέσεων εργασίας στις παραγωγικές μονάδες της περιοχής. Στο δίλημμα που αφορά την προσφορά εργασίας ή την επένδυση στο τοπίο της περιοχής, ως τουριστικό προϊόν, οι κάτοικοι δίδουν προτεραιότητα στο τουριστικό προϊόν.

Μέσα από τους αριθμούς που παρουσιάστηκαν στο παρόν κεφάλαιο, αντανakλώνται εκείνα τα σημαντικά και επίκαιρα διακυβεύματα που θέτει το ενεργειακό ζήτημα για τη χώρα συνολικά, αλλά και για τις ενεργοφόρες τοπικές κοινωνίες ειδικά. Η βιωμένη εμπειρία των μελών των τοπικών κοινωνιών που επισκεφθήκαμε δηλώνει πως οι επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων παραγωγής ενέργειας μεταμορφώνουν το τοπίο και το μικρόκοσμο της περιοχής εγκατάστασης και λαμβάνουν διαστάσεις τοπικές που όμως συχνά συγκρούονται με άλλα τοπικά και εθνικά ζητήματα (περιβάλλον, τουρισμός). Είναι γεγονός ότι ενώ οι ενεργειακές ανάγκες είναι εθνικές, οι ρυθμίσεις του ενεργειακού ζητήματος στη χώρα είναι σήμερα εξωτερικές (υπερεθνικές, ευρωπαϊκές, παγκόσμιες) και ετεροκατευθυνόμενες. Οι τοπικές κοινωνίες των ενεργοφόρων περιοχών βρίσκονται στον πυρήνα των διεθνών και των εθνικών ανταγωνισμών που κυριαρχούν στο πεδίο της ενέργειας και φαίνεται σαν να υποχωρούν κάτω από το βάρος τους και σταδιακά να αποδομούνται.

Βιβλιογραφία

- Becker, G. S. (1964). *Human Capital*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Βεργόπουλου, Κ. (1975). Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της Γεωργίας. Αθήνα, Εξάντας.
- Bernstein, H. (1971). Modernization theory and the sociological study of development. *Journal of Development Studies*, Vol. 7, no 2, pp. 141–60.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of Capital, Richardson J., (eds), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood.
- Γιαννίτσος, Τ. και Ζωγραφάκης, Στ. (2016). *Ανισότητες φτώχεια οικονομικές ανατροπές*. Αθήνα: Πόλις.

- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, no 94 Supplement, pp. S95-S-120.
- Collins, R. (1979). *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification*. New York: Academic Press.
- Coser, L. and Rosenberg, B. (1982). *Sociological Theory, A Book of Readings*, 5th Edition, MacMillan (Chapter 10, on Class, pp. 292-325). New York: London,
- Δασκολιά, Μ. (2017). Περιβαλλοντική συνείδηση και συμπεριφορά. Στο Μανωλάς Ευ., (επ. εκδ.,) *Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία* (σελ. 215-237).
- ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (2017). *Η κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα*.
- ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (2017). *Η Ακραία Φτώχεια στην Ελλάδα, Μια αποδοτικότερη πολιτική για την καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας* (β' έκδοση αναθεωρημένη 2017).
- ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (2016). *Ανεργία των νέων στην Ελλάδα*.
- Durkheim, E. (1964). *The Division of Labor in Society*, New York, (First Published, 1893).
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: A study of Social Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon.
- Ferragina, E. (2010). Social Capital and Equality: Tocqueville's legacy. *The Tocqueville Review*, XXXI, pp. 73-98.
- Flick, U. (2002). *An Introduction to Qualitative Research*. Sage: U.K.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2004), *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζιάκας, Δ. (1964). *Νέα Εικονογραφημένη Γεωγραφία. Άτλας της Ελλάδος*. Αθήνα: Αφοί Συρόπουλοι & Κουμπουνδουρέας Ο.Ε.
- ΙΟΒΕ (2011). *Μακροχρόνιες Ενεργειακές προοπτικές, Οι προκλήσεις για τον ενεργειακό τομέα στην Ελλάδα με ορίζοντα το 2050*. Ε3Mlab – Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Ιούνιος 2011.
- Καράγιωργας, Α. κ. ά. (1990). *Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Καφετζής, Π. Μαλούτας, Θ. Τσίγκανου, Ι. (2007). *Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες, Ανάλυση Δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας – ESS*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Kerr, C. et al. (1973). *Industrialism and Industrial Man*. Harmonds worth. Penguin.
- Marx, K. & Engels, Fr. (1939). *The German Ideology*. New York.
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2004). *Στην Αυτοκρατορία των Ενδείξεων. Η ιστορία της Δειγματοληπτικής Πρακτικής στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπλιάκου, Β. Σταθοπούλου, Θ. Στρατουδάκη, Χ. (2011). *Θεσμοί, Αξίες,*

- Συμπεριφορές, Μελέτη των Ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας – ESS. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Parkin, F. (1979). *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. Tavistock, London.
- Portes, A (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, No 24, pp. 1–24.
- Putnam, R. D. (2006). *E Pluribus Unim: Diversity and Community in the Twenty-First Century*. Nordic Political Science Association.
- Routledge, W. P. (2008). *Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity*. London: Polity Press.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2007). Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στην Ελλάδα σε Συγκριτική Προοπτική: Σύντομη Θεωρητική Επισκόπηση και Ανάλυση Αποτελεσμάτων από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα. Στο Καφετζής, Π., Μαλούτας, Θ., Τσίγκανου, Ι., *Πολιτική Κοινωνία Πολίτες* (σελ. 269-292). Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Τράπεζα της Ελλάδος, Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (2011). *Οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΤτΕ.
- Τσακλόγλου, Π. Οικονομίδης, Γ. Παγουλάτος, Γ. Τριαντόπουλος, Χ. Φιλίππου, Α. (2016). *Χάρτης Εξόδου από την Κρίση - Ένα νέο παραγωγικό μοντέλο για την Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ.
- Tips, D. C. (1973). Modernization theory and the comparative study of national societies: A critical perspective. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 15, No 2, pp. 199–226.
- Wagner, P. (1993). *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (1946). *Essays in Sociology*. U.K.: Oxford University Press.
- Χοβαρδάς, Τ. (2017). Διακινδύνευση και αβεβαιότητα: Θεωρίες του ‘απρόσμενου’ και περιβαλλοντικός σχεδιασμός. Στο Μανωλάς Ευ. (επ. εκδ.) *Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία* (σελ. 93-121).
- Χτούρης, Σ. και Τζελέπογλου, Φ. (2012). Μετασχηματισμοί του κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου σε περιοχές με κοινωνική και οικονομική κρίση: τα πολιτισμικά δίκτυα ως συστήματα εξασφάλισης των συνθηκών κοινωνικής και περιβαλλοντικής αειφορίας. Στο Αφουξενίδης, Α. (επ. εκδ.) *Ανισότητα στην Εποχή της Κρίσης* (σελ. 43-58). Αθήνα: Προπομπός.
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (επ. εκδ.) (2016). *Αναπτυξιακά μοντέλα στην Ελλάδα. Αναπτυξιακά μοντέλα στην Ελλάδα Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*. Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις.